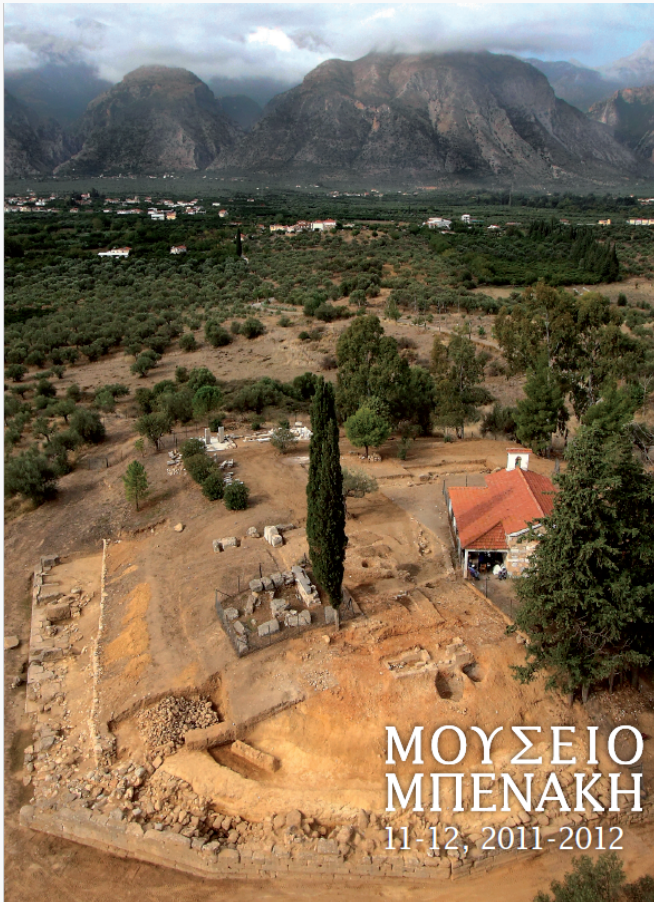

Μουσείο Μπενάκη

Τόμ. 1, Αρ. 11-12 (2012)

Κώστας Καλυβιώτης: «Είμαι ο Αντρέας της ΕΠΟΝ»

Τάσος Σακελλαρόπουλος, Γεωργία Ιμσιρίδου

doi: [10.12681/benaki.17768](https://doi.org/10.12681/benaki.17768)

Copyright © 2018, Τάσος Σακελλαρόπουλος, Γεωργία Ιμσιρίδου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Σακελλαρόπουλος Τ., & Ιμσιρίδου Γ. (2012). Κώστας Καλυβιώτης: «Είμαι ο Αντρέας της ΕΠΟΝ». *Μουσείο Μπενάκη*, 1(11-12), 31-56. <https://doi.org/10.12681/benaki.17768>

Κώστας Καλυβιώτης: «Είμαι ο Αντρέας της ΕΠΟΝ»

ΟΝ ΕΒΡΟΥΑΡΙΟ ΤΟΥ 2009 το Μουσείο Μπενάκη διοργάνωσε έκθεση του σπουδαίου Έλληνα φωτογράφου Κώστα Μπαλάφα¹ με τίτλο *Το Αντάρτικο στην Ήπειρο, 1941-1944*. Στην έκθεση παρουσιάστηκαν εικόνες από τα κατεστραμμένα χωριά της Ηπείρου, από τη δράση τμημάτων του ΕΛΑΣ στην περιοχή του Ζαγορίου, από την καθημερινή ζωή των ανταρτών, από τη συμμετοχή των παιδιών και των νέων στον αγώνα, και τέλος από τις πανηγυρικές εκδηλώσεις της Απελευθέρωσης από τους Γερμανούς στην πόλη των Ιωαννίνων το φθινόπωρο του 1944.

Ένα από τα πρωταγωνιστικά πρόσωπα στις φωτογραφίες των ημερών της Απελευθέρωσης στην Ήπειρο ήταν ο Κώστας Καλυβιώτης, γνωστός τότε με το ψευδώνυμο «Αντρέας». Ως Οργανωτικός Γραμματέας της ΕΠΟΝ Ηπείρου, ο Καλυβιώτης πήρε ενεργό μέρος στις εκδηλώσεις μεταδίδοντας το αγωνιστικό του πάθος στους κατοίκους των Ιωαννίνων.

Καθώς είναι ένας από τους λίγους επιζήσαντες του αντιστασιακού αγώνα, του ζητήσαμε να συμμετάσχει στην ημερίδα *Η φωτογραφία στα χρόνια της Αντίστασης. Ελλάδα, 1941-1944*, που διοργανώθηκε στο Μουσείο Μπενάκη παράλληλα με τη φωτογραφική έκθεση.

Η πρώτη μας συνάντηση στο γραφείο του επί της οδού Ερμού, στο κέντρο της επιχείρησης που δημιούργησε το 1956, υπήρξε πολύ ενδιαφέρουσα.

Ο γοητευτικός χειμαρρώδης λόγος του και η προθυμία του να καταθέσει την προσωπική του μαρτυρία σε σχέση με τη δημιουργία της ΕΠΟΝ αλλά και τη δράση του μέσα από τις γραμμές της, μας παρακίνησαν να ξεκινήσουμε μια σειρά συναντήσεων μαζί του,

από την άνοιξη του 2011 μέχρι σήμερα.

Μέσα από τις συναντήσεις αυτές ξεδιπλώθηκε η μυθιστορηματική ζωή του Κώστα Καλυβιώτη. Όχι μόνο του αγωνιστή κατά του κατακτητή την περίοδο του πολέμου, αλλά και του αγωνιστή για τη μάθηση, το δίκιο, την επιβίωση, την προκοπή.²

Η αφήγησή του θεωρήθηκε σκόπιμο να απομαγνητοφωνηθεί, να καταγραφεί αυτολεξεί και να δημοσιευθεί στο περιοδικό του Μουσείου Μπενάκη, ώστε να προστεθεί στις πολλές και διαφορετικές προφορικές μαρτυρίες της περιόδου και να συμβάλει κι αυτή από την πλευρά της στην ιστορική έρευνα του ελληνικού 20ού αιώνα.

Γεωργία Ιμσιρίδου

Τμήμα Φωτογραφικών Αρχείων

imsiridou@benaki.gr

ΜΙΛΑΕΙ Ο ΚΩΣΤΑΣ ΚΑΛΥΒΙΩΤΗΣ

Θα ήθελα να συγχαρώ το Μουσείο Μπενάκη που στον καινούργιο αιώνα γράφει κάτι για την ΕΠΟΝ. Είναι μεγάλη υπόθεση το ότι θα παρουσιαστεί η ιστορία της. Προσπάθησα να σας δώσω όσο μπορούσα την εικόνα της ΕΠΟΝ και να είμαι όσο μπορούσα ειλικρινής, γιατί αυτό που γράφεται, γράφεται για τις επόμενες γενιές.

Η ΕΠΟΝ είναι γέννημα του αυθορμητισμού της νεολαίας για την εθνική απελευθέρωση. Οι κομμουνιστές παίζανε δευτερεύοντα ρόλο. Πρωτεύοντα όμως ρόλο έπαιζαν στο ξεκίνημα.

Την ΕΠΟΝ την έφτιαξε η ΟΚΝΕ. Το Κομμουνιστικό

Κόμμα ξεκίνησε την προσπάθεια. Ήταν το μόνο κόμμα που οργάνωσε εθνική αντίσταση, στην αρχή. Μετά έγιναν πολλά. Μην ξεχνάτε πως το Κομμουνιστικό Κόμμα είχε μια ιστορία μεγάλη στην Ελλάδα. Τότε υπήρχε φτώχεια, κυριολεκτικά και η ΕΠΟΝ κυριάρχησε. Άλλο άμα μετά μας έπεισαν ότι είμαστε οι μοναδικοί που αγωνιζόμαστε για την απελευθέρωση της Ελλάδας. Δεν ήμαστε οι μοναδικοί, υπήρξαν τρομερές θυσίες, άγνωστοι άνθρωποι. Προσπάθησε το Κομμουνιστικό Κόμμα να οικειοποιηθεί και το κατάφερε.

Ακόμα και στη συγκέντρωση που έγινε τον Γενάρη του '42 στην Αθήνα είπαμε θα φτιάξουμε την πατριωτική οργάνωση της νεολαίας στην Ελλάδα. Θα ενώσουμε όλες τις δυνάμεις της νεολαίας, Εθνική Οργάνωση Νέων (ΕΟΝ), Προσκόπους κ.λπ., να φτιάξουμε την εθνική απελευθερωτική οργάνωση της νεολαίας. Αυτό ξεκινήσαμε και φτιάχναμε, με βάση τον πυρήνα των προοδευτικών τότε, που ήταν η ΟΚΝΕ. Φτιάξαμε τον Ιερό Λόχο στη Θεσσαλία, την Εθνική Πανηπειρωτική Οργάνωση Νέων (ΕΠΟΝ) στην Ήπειρο και αυτές οι δύο οργανώσεις ενσωματώθηκαν αργότερα, στις 23 Φλεβάρη του 1943, στην ΕΠΟΝ. Το έργο καθαρά εθνικό, παιδαγωγικό. Να οργανώσουμε πρώτα από όλα τα παιδιά τα μικρά, τα σχολεία, τους δασκάλους, την αλληλεγγύη μεταξύ των νέων. Δε βγάλαμε πουθενά λόγο που να τελειώνει και να λέει: «Ζήτω το Κομμουνιστικό Κόμμα». Ήταν καθαρά απελευθερωτικός αγώνας. Κι επειδή γράφετε ιστορία, γράψτε, σας παρακαλώ, αυτό το καθαρό εθνικοαπελευθερωτικό, παιδαγωγικό μέρος της ΕΠΟΝ. Αυτό ήταν.

Για τη λαϊκή εξουσία μιλάγαμε. Δημοκρατική. Μιλούσαμε για μια δημοκρατία, όχι δικτατορική εξουσία. Ενωούσαμε και πιστεύαμε πως η Σοβιετική Ένωση είναι η πιο δημοκρατική χώρα στον κόσμο.

Παιδικά χρόνια

Γεννήθηκα στις 28 Νοεμβρίου του 1921 στο χωριό Συκούριο του νομού Λαρίσης. Είμαι το δεύτερο από τα έξι παιδιά που απέκτησαν οι γονείς μου, Στάθης και Θεοδώρα Καλυβιώτη (το γένος Χαλάτση). Από το 1919 έως το 1930, εργαζόνταν σε καπνεργοστάσια στη Θεσσαλία και τη Μακεδονία. Ο πατέρας μου αγαπούσε πολύ τη βυζαντινή μουσική. Αυτοδίδακτος, καλός ψάλτης και καλός ρήτορας. Μαζί με τους Δημήτρη Μπόκοτα, Μαθιό Παπαϊωάννου, Γιώργο Γλούπα και Αλέξη Αλεξίου, συνέστησαν το 1917 στη Λάρισα τον *Σοσιαλιστικό Όμιλο*, όπου υποστήριζαν την άποψη της μηδενικής αποζη-

μίσωσης των τσιφλικάδων κατά την απαλλοτρίωση των κτημάτων. Ο πατέρας μου ήταν κομμουνιστής, χωρίς να είναι μέλος του Κόμματος.

Αγαπούσα πολύ τα γράμματα, αλλά έπεσα σε μία οικογένεια που πέρασε δύο κρίσεις. Την κρίση του 1919-22 και την κρίση του 1929-32. Κι έπρεπε να δουλέψω, ενώ αγαπούσα τα γράμματα. Σταμάτησα το σχολείο στα μισά της τρίτης δημοτικού.

Οκτώ χρονών παιδί βγήκα στο δρόμο. Το 1929 με '30, με τη δεύτερη οικονομική κρίση, ο πατέρας μου ασχολούνταν με τα καπνά. Στη Θεσσαλονίκη, την Παρασκευή άρχισε η κρίση και τη Δευτέρα το 80% του κόσμου δεν είχε να φάει. Ο πατέρας μου αρρώστησε από το κακό του, μπήκε στο νοσοκομείο του Χιρς τότε, αμερικάνικο νοσοκομείο, πήγα να τον δω και μου λέει «Έχεις γερές πλάτες, από τώρα αναλαμβάνεις εσύ το φορτίο για την οικογένεια». Οκτώ χρονών παιδί. Και βγήκα στο δρόμο. Τι έκανα; Πουλούσα ό,τι ήταν για να ζήσω, μας έδιωξαν απ' το σπίτι κι αναγκαστήκαμε να πάμε να μείνουμε στο υπνωτήριο. Πήγα, βρήκα ένα φίλο του πατέρα μας, τον Κλεάνθη, πολύ ωραίος άνθρωπος. Λέω «Θείε Κλεάνθη, θα μου δώσεις δέκα δραχμές;» «Τι να τις κάνεις;» «Θα πάω να αγοράσω ένα κουτί φλοκάκια». Φλοκάκια ήτανε οι τετράγωνες καραμελίτσες του Φλόκα, τις οποίες πουλούσα δυο δεκάρες τη μία. Πήγα, πήρα το κουτί με τα φλοκάκια και γύριζα, «φλοκάκια, φλοκάκια», εν τω μεταξύ ήρθε το καράβι. Βλέπω το καράβι, τότε η συγκοινωνία δεν ήταν τα τρένα, τα αυτοκίνητα. Ήταν το καράβι. Και τρέχω, λέω, τώρα κάποιος θα είναι μεγάλος, θα θέλει να του κατεβάσω τη βαλίτσα. Πάω το βράδυ στο σπίτι και λέω στη μάνα μου «Μάνα, σήμερα πούλησα τα φλοκάκια, έκανα κι αυτά και έφερα τόσα». Δούλευε το μυαλό μου πάντοτε.

Δούλεψα σε κουρείο, έφυγα γιατί μ' έδειρε, γιατί είδα τα στραβά. Σε τυπογραφείο, έφυγα γιατί έδειρα τον τυπογράφο. Σε μπακάλικο, έφυγα γιατί μας έβαζε να κατουράμε και να πετάμε το κάτουρό μας στο πετρέλαιο και το πουλούσε. Δούλεψα μετά σ' ένα φαρμακείο, που με υποχρέωνε ο φαρμακοποιός να πηγαίνω το βράδυ στην κλινική του Παπαδημητρίου, να βγάζω τους πεθαμένους απ' την πίσω πόρτα. Βοηθούσα και στο φούρνο του Λάτσιου. Κάθε πρωί πήγαινα πέντε η ώρα, έκανα τις δουλειές και μου έδινε ζεστό ψωμί κι ένα πιάτο πατσά να φάω, γιατί εκείνη την ώρα έφερναν τα πιθάρια με τον πατσά. Δούλεψα σ' ένα βουλκανιζατέρ, μετά σε ένα ποτοποιείο και τέλος σε μια αριστοκρατική οικογένε-

Εικ. 1. Ο Κώστας Καλυβιώτης (δεύτερος από αριστερά στην πίσω σειρά) και ο Τάκης Γλούπας³ (μπροστά του) σε εκδρομή του Ορειβατικού Συνδέσμου Λάρισας. Όλυμπος 1938.

νεια της Λάρισας, του Γιάννη Αλεξάνδρου. Είχαν το πιο οργανωμένο μαγαζί της πόλης, ένα μεγάλο κατάστημα φιλικών και ζαχαρωδών, όπου εκεί μαθήτευσα καλά το εμπόριο. Όλα αυτά ήταν ένα σχολείο για μένα. Γνώρισα τύπους διάφορους εκεί μέσα, με διδάξαν πολλά πράγματα. Έβλεπα το καλό και το άσχημο ανάμεσα στους ανθρώπους.

Διάβαζα όμως και πολύ. Ο πατέρας μου έλεγε «Θα διαβάζεις την εφημερίδα, θα κλείνεσαι στο δωμάτιο και θα διαβάζεις την εφημερίδα δυνατά. Να ακούς τη φωνή σου και να ακούς αν σου αρέσει».

Τότε με είχαν βάλει, χωρίς να ξέρω εγώ, στην κομμουνιστική νεολαία. Λεγόταν ΟΚΝΕ, αλλά ούτε ήξερα εγώ αν λέγεται ΟΚΝΕ, απλώς ήμουν οργανωμένος, χωρίς να ξέρω σε τι ήμουν οργανωμένος.

Με έπιασαν τότε, γιατί ήμουν ο μόνος εμποροϋπάλληλος που δε γραφόμουν στην ΕΟΝ.⁴

Με πιάνει η Ασφάλεια και με βάζει στο υπόγειο. Και

μου λένε «Άκουσε, Κώστα, θα σε σπάσουμε στο ξύλο και θα σε στείλουμε και εξορία». 16 χρονών. Λέω «Να με στείλετε». Πεισματάρης φοβερός... Παρενέβησαν όμως στελέχη της ΕΟΝ που ήταν φίλοι μου και με αγαπούσαν και με έβγαλαν.

Ορειβατικός Σύλλογος

Το 1937 θέλησα να γραφτώ στον Ορειβατικό Σύλλογο.⁵ Για να γραφτείς στον Ορειβατικό, έπρεπε να έχεις λεφτά, η παρέα μου όλη ήταν πλουσιόπαιδα και ήταν στο σωματείο. Πάνω τον Πρόεδρο και του λέω «Θέλω να έρθω κι εγώ στο σωματείο σας, θέλω να έρχομαι εκδρομές. Θα σας κάνω μία δουλειά, μετά το μαγαζί. Θα έρχομαι να ανοίγω το γραφείο σας, να διεκπεραιώνω το περιοδικό *Βοννό* (τότε έμαθα τη λέξη διεκπεραιώνω), θα το μοιράζω στους συνδρομητές και θα μαζεύω και τις συνδρομές. Κι εσείς θα με παίρνετε στις εκδρομές και θα με ταΐζετε». Κι έτσι έχω μία ωραία φωτογραφία στον

Όλυμπο, έτσι γνώρισα απίθανους ανθρώπους. Έγιναν κι εκλογές μετά και με έκαναν Πρόεδρο της ομάδας μικρών ορειβατών.

1941

Μπαίνουν οι Γερμανοί στην Ελλάδα, στη Λάρισα. Από περιέργεια πήρα το ποδήλατο και πήγα κάτω από τα Αμπελάκια,⁶ σε ένα ύψωμα, να παρακολουθήσω τη μάχη των Τεμπών.⁷ Εκεί έπεσα σε μια φάλαγγα Γερμανών, που μου ζήτησαν να τους οδηγήσω στο χωριό μου, το Συκούριο. Αφού τους πήγα, σκέφτηκα ότι υπήρχε κίνδυνος να πέσει στα χέρια τους το αρχείο της Ασφάλειας. Ήξερα το κτήριο στη Λάρισα στο οποίο είχαν μεταφερθεί τα αρχεία και πήγα να το καταστρέψω. Το έβαλα σε τσουβάλια και το έθαψα κοντά σε ένα ξωκλήσι. Από σύμπτωση έκανα το σαμποτάζ, θα μπορούσα να μην έχω αναμιχθεί καθόλου. Πήγα να κάψω τα αρχεία, να μη τα βρουν οι κατοχικοί και βρουν το όνομα του πατέρα μου μέσα. Έκανα όμως τη βλακεία και το είπα και με πρόδωσαν. Με έψαχναν οι καραμπινιέρηδες. Εν τω μεταξύ, συνδέθηκα με την οργάνωση και πήρα εντολή να πάω στη Θεσσαλονίκη.

Πάω στη Θεσσαλονίκη, σε ένα ξενοδοχείο που το ΄ξερε ο πατέρας μου, αριστερό. Κάθισα εκεί καναδυό μέρες, τρεις, συνδέθηκα με την οργάνωση. Μια μέρα που περπατούσα στην παραλία, δεν ξέρω πώς, μας μπλοκάρουν οι Γερμανοί και μαζεύουν τον κόσμο. Αμάν ρε, λέω, θα πάω τζάμπα. ΄Ημουν πάντα ριφοκίνδυνος. Ανοίγω το πανί, πηδάω στο δρόμο από το αυτοκίνητο, φεύγω και βρίσκω το σταθμάρχη που ήταν αριστερός στους σιδηροδρομικούς σταθμούς, λέω «Θα με πας στη Λάρισα». Εν τω μεταξύ, ήρθε η εντολή από την οργάνωση την κομμουνιστική, να γυρίσω στη Λάρισα. Και πάω και με στέλνουν στο Βόλο. Τότε είχαν δραπετεύσει πολλοί κομμουνιστές.

Στο Βόλο με βάζουν σ' ένα σπίτι να μένω, με τη γυναίκα του Μήτσου του Παπαρήγα,⁸ τη Βάσω. Μέναμε σε ένα σπίτι ενός δάσκαλου ως αδέρφια. Με ψευδώνυμο. Η Αγγελική κι εγώ ο Δημητράκης. Μαζί μας ο Γιάννης Γουλιμάρης,⁹ ο Σπύρος Καλοδίκης,¹⁰ ο Ροκάς και άλλοι. Δεν υπήρχε τίποτε ακόμη, μιλάμε Νοέμβρης-Δεκέμβρης '41 κι αρχίζω να οργάνω τα χωριά του Πηλίου. Πήγαινα εκεί με τα πόδια. Από το Βόλο στην Αγριά, στο άλλο χωριό... Έβρισκα το δάσκαλο «Ξέρετε, παιδιά, η Κατοχή..., να οργανωθούμε για την εθνική απελευθέρωση...» Δε μιλούσαμε για Κομμουνιστικό Κόμμα. Ο πατριωτισμός είναι έμφυτος, το να πας και να βρεις τον παπά και το

δάσκαλο να τους πεις «Κάτι πρέπει να κάνουμε», κάτι το ένα, κάτι το άλλο, ασφαλώς θα τους συγκινήσει. Κόντευα δυο φορές να μείνω από τα πολλά χιόνια στο Πήλιο. Πήγαινα και γύριζα και μιλούσα στον κόσμο «Παιδιά, πρέπει να κάνουμε αυτό κι αυτό». Ο Ροκάς πιάστηκε και πρόδωσε εμένα και τη Βάσω Παπαρήγα. Στη δίκη που ακολούθησε καταδικάστηκε ερήμην σε θάνατο.

1942

Το 1942 έρχεται στη Λάρισα ο Κώστας ο Γαμβέτας.¹¹ Με ειδοποιεί εμένα «Κωστάκη, θα πας στην Αθήνα». Λέω «Πώς θα πάω στην Αθήνα;» Λένε «Θα σε πάμε». Τον Σπύρο τον Μελετζή¹² τότε τον είχε το Κομμουνιστικό Κόμμα. Του είχε δώσει ένα αυτοκίνητο γκαζοζέν και πήγαινε στη Θεσσαλία κι έφερνε τρόφιμα. Λοιπόν, με φορτώνει ο Σπύρος –εγώ δεν τον ήξερα– στο φορτηγό από πάνω. Μου λέει «Δημητράκη (δεν ήξερε κι αυτός ότι δε λέγομαι Δημητράκης), θα κάθεσαι από πάνω, γιατί στο δρόμο υπάρχουνε ληστές...»

Έρχομαι λοιπόν πρώτη φορά στην Αθήνα, στο πρώτο συνέδριο της ΟΚΝΕ¹³ και των άλλων και μένω στη συνοικία Βρυσάκι στο Παγκράτι.

Μου είχε πει ο Γαμβέτας «Θα πάρεις αυτά τα τρόφιμα, θα τα πας εκεί, να βρεις τον πατέρα μου, πίσω από το Φιξ». Τυφλός ο πατέρας του. Με το συνθηματικό. Με κατεβάζει ο Σπύρος στην οδό Πειραιώς, μου λέει «Κλέβουν και πρόσεξε». Φωνάζω έναν, του λέω «Άκουσε εδώ. Θα πάρεις αυτά, θα με πάρεις εμένα από 'δω. Πού είναι ο δρόμος οδός Συγγρού;» Εγώ δεν ήξερα καν την Αθήνα. «Στου Φιξ θα με πας. Αν με πας εκεί καλά, θα σου δώσω αυτό το καρβέλι. Εάν όμως θελήσεις» –είχα, παιδιά, ένα μαχαίρι–, του λέω «θα σε σκοτώσω». Λέει «Εντάξει». Τον παίρνω, που λες, και δένω ένα σκοινί που είχα, με το χέρι το δικό του. Μήπως φύγει και μου πάρει και τα τρόφιμα. Και περνάω, παιδιά, την Πανεπιστημίου, να περνάω στο δρόμο και να βλέπω τους πεθαμένους. Φλεβάρης '42... Πεθαμένους. Να τους μαζεύουν στα καρότσια... Εγώ να 'ρθω απ' τη Θεσσαλία χορτάτος, γιατί δεν πεινούσαμε στη Θεσσαλία και να βλέπω...

Ανοίγω το σημείωμα και λέει «Θα πας οδός τάδε (κάπου στο Μεταξουργείο), θα χτυπήσεις την πόρτα τάδε και με το σύνθημα θα πεις...» και βγαίνει ο Βλαντάς.¹⁴ Ούτε τον ήξερα. Και μου λέει «Κωστάκη, εντάξει, καλά είσαι, τακτοποιημένος; Πού κοιμάσαι; Αύριο την τάδε ώρα, στο Βρυσάκι –που το θυμάμαι κι ακόμα περνάω– θα συγκεντρωθούμε να κουβεντιάσουμε τι μπορούμε να

κάνουμε για να οργανώσουμε τη νεολαία σε όλη την Ελλάδα». Και καθίσαμε εκεί μέσα κλεισμένοι τρεις μέρες και μας έφερναν φαγητό. Οι περισσότεροι ήταν σοβαρές προσωπικότητες, παιδιά του Πολυτεχνείου. Αυτή ήταν η πρώτη παράνομη διάσκεψη της ΟΚΝΕ πανελλαδικά, όπου αποφασίστηκε η δημιουργία αντιστασιακών οργανώσεων της νεολαίας σε όλη τη χώρα. Να συγκεντρώσουμε δηλαδή τους νέους ανθρώπους, τους προοδευτικούς, αυτούς που δεν ήταν πουθενά, να μιλήσουμε στους δασκάλους και στους παπάδες, στον κόσμο.

Φεύγω από την Αθήνα και γυρίζω στη Θεσσαλία, να γυρνάω τα χωριά και να μιλάω. Εν τω μεταξύ, είχα δημιουργήσει από πριν εκεί έναν πυρήνα από ορισμένους ανθρώπους, για να οργανώσουμε αντιφασιστική νεολαία. Περπάτημα, παιδιά. Τι περπάτημα ήταν αυτό! Έβλεπες ένα σκελετό και είχα στον ντορβά ένα ξεροκόμματο. Περπάτησα όλα τα χωριά του Πηλίου και ενημέρωνα για τη δημιουργία εθνικής οργάνωσης της νεολαίας. Μετέφερα το πνεύμα της συνδιάσκεψης της Αθήνας. Ξεκινούσα από το Βόλο, Βελεστίνο, Φάρσαλα, Δεμερλή, Σοφάδες, Καρδίτσα, Τρίκαλα, Καλαμπάκα και πάλι με τα πόδια, πίσω στο Βόλο.

Λοιπόν, μια μέρα μαθαίνω ότι θα 'ρθει ένα ανώτερο καθοδηγητικό στέλεχος του Κομμουνιστικού Κόμματος από την Αθήνα, για να αναλάβει την οργάνωση. Και ήρθε ο Κυριάκος ο Τσακίρης,¹⁵ κομμουνιστής παλιός, μέλος της ΟΚΝΕ. Εγώ τότε τον σύνδεσα με την οργάνωση των Τρικάλων, της Καρδίτσας και τα λοιπά, και φτιάχνει ο Κυριάκος ο Τσακίρης τον Θεσσαλικό Ιερό Λόχο Νέων.

Δεν υπάρχει ακόμα ΕΠΟΝ. Μιλάμε για '42, παιδιά. Εμένα έρχεται εντολή από κάτω να φύγω για την Ήπειρο. Του παρέδωσα την οργάνωση, αυτόν έχουμε στα Τρίκαλα, αυτόν στην Καρδίτσα, την τάδε κοπέλα εκεί...

Γιάννενα

Και φεύγω για τα Γιάννενα, φορτωμένος απάνω σε ένα φορτηγό που κουβαλούσε καλαμπόκι. Εγώ είχα τα χαρτιά μου κρυμμένα κάπου, περνάμε από το πρώτο μπλόκο των Γερμανών, Καλαμπάκα, το δεύτερο μπλόκο στο Μέτσοβο και φτάνω στα Γιάννενα. Πάω σε ένα ραφείο, στον Γεωργιάδη το ράφτη, που με κοίταξε παράξενα. Είπα το συνηθιστικό, ήμουν μικροκαμωμένος, μα τα μάτια μου έβγαζαν σπίθες. Με σύνδεσε και το πρώτο μου σπίτι ήταν στην Καλούτσα.¹⁶ Είναι καλοκαίρι του 1942.

Με βασικό πυρήνα το σπίτι των Δαγκλαίων,¹⁷ την όλο φλόγα Αφροδίτη και τη σβέλτη Άννα. Τον Μένιο

Σοφούλη, τη Λούτση Μπαριάννη, τον Γεωργιάδη, τον Λεάνδρο Βρανούση,¹⁸ την άφοβη αδελφή του, Όλγα Παπαβρανούση, τον Στέφανο Κατσουλίδη, από τα λίγα οργανωτικά μυαλά, τον Τάση Αποστολίδη, την Ήβη Χρυσοβιτισνού, τη Λουκία Ιωαννίδη, τον Γιάννη Αναστασίου, με τις πάντα ωραίες του κουβέντες, την Πόπη Κουμπλομάτη, τον Τάκη Χολέβα, τον Τ. Ιωαννίδη, τον ενθουσιώδη Α. Παπλωματά και λίγο αργότερα την περίφημη Μαργαρίτα Μολυβάδα,¹⁹ που με έκρυβε στο σπίτι της, τον Τσιάρα, τον Φίλιο. Πόσους και ποιους να πρωτοθυμηθείς. Με ενθουσιασμό, τόλμη και μυαλό, τα Γιάννενα φτιάξανε γρήγορα την Εθνική Πανηπειρωτική Οργάνωση Νέων. Προηγήθηκαν στην ονομασία ΕΠΟΝ από σύμπτωση.

Στην Άρτα το κέντρο ήταν το σπίτι της Αλίκης Ζαχαρή. Γυρίζαμε όλη την Άρτα, με κέντρο το Βουργαρέλι και τη Χώσση που μας δεχόταν η οικογένεια του Στρατηγού Νάση με τις κόρες του, την Βαγγελίτσα και την Ελένη. Στην Πρέβεζα ήταν ο Αποστόλης ο Ντούσιος. Και στη Φιλιππιάδα είχαμε πολύ καλή οργάνωση.

Η Μαργαρίτα Μολυβάδα ήταν μία από τις μεγάλες φυσιογνωμίες. Μια απλή κοπέλα από ένα συντηρητικό περιβάλλον, καθηγητής ο πατέρας της. Η θεία της με φιλοξένησε στο σπίτι της κι έτσι τη γνώρισα. Η Μαργαρίτα μου δώρισε ένα λεξικό που το έχω, από εκεί έμαθα γαλλικά, το έχω στο μαγαζί. Κάθε φορά το έπαιρνα στη φυλακή. Αυτό πρέπει να μπει στο Μουσείο μια μέρα. Έχει μέσα όλες τις υπογραφές. Από όποια φυλακή περνούσα, υπέγραφε ο Διευθυντής ότι μπορεί να περάσει. Και μου δώρισε και τέσσερα-πέντε βιβλία του Σαίξπηρ. Τότε πρωτοδιάβασα Σαίξπηρ και κατάλαβα αυτό που μου είπε ο πατέρας μου. Τι μεγάλο ρόλο παίζει ο λόγος στον άνθρωπο!

Έλεγα στο Λεάνδρο «Σ' αυτούς τους διανοούμενους, κοίταξε, θα πάω εκεί, θα βρω το δάσκαλο, αν συμφωνείς, θα βάλω το δάσκαλο επικεφαλής ή τον παπά. Θα βάλω έναν άλλον, έναν άλλον, θα δω. Πέντε ανθρώπους μ' ενδιαφέρει. Αν δε βρω πέντε, θα βρω τρεις. Να φτιάξω έναν πυρήνα».

Πρώτα απ' όλα, παιδιά, έπρεπε να ανοίξουμε τα σχολεία. Όπου πηγαίναμε, λέγαμε στο δάσκαλο να ανοίξει το σχολείο. Όσα παιδιά υπάρχουν. Δεύτερον, οργανώναμε τα συσσίτια. Οργανώναμε την Αλληλεγγύη.²⁰ Αυτό ήταν το έργο της ΕΠΟΝ. Πρώτα απ' όλα, να ανοίξουμε τα σχολεία. Μετά να αρχίσουν πολιτιστικές εκδηλώσεις. Ο Νίκος Ρίζος,²¹ ο ηθοποιός, με τους άλλους που

Εικ. 2. Ο Περικλής (Γ. Τσαούσης), Γραμματέας της ΕΠΟΝ Ηπείρου, και ο Αντρέας (Κ. Καλυβιώτης), Οργανωτικός Γραμματέας της ΕΠΟΝ.

είχαν το θέατρο, ο Κοτζιούλας,²² ήταν από την ΕΠΟΝ οργανωμένα αυτά. Τα θέατρα όλα, οι πολιτιστικές εκδηλώσεις, τραγούδια εθνικά, τι λέγαμε; Δε λέγαμε «Εμπρός, της γης οι κολασμένοι». Λέγαμε «Εμπρός, Επονίτες αδέρφια, και πάλι πάμε με γοργό...».

Κάθε βράδυ τα στενά δρομάκια των Ιωαννίνων βροντούσαν από τον τηλεβόα. Δεν ήταν μία και δύο φορές που κρεμάσαμε ελληνικές σημαίες σε κολόνες. Ήταν πολλές φορές. Τα συνθήματα γέμιζαν τους τοίχους κάθε βράδυ. Μέρα νύχτα, μελίσι βουερό ήταν τα Γιάννενα. Γυρίζαμε τους δρόμους, τα σπίτια. Η προδοσία σπάνια ή καθόλου.

Η ιδρυτική σύσκεψη της ΕΠΟΝ αποφασίζει να βοηθήσει με πολλά στελέχη την Ήπειρο. Επικεφαλής στέλνει τον Περικλή,²³ φωτεινό μυαλό και τέλειο οργανωτι-

κά, με άφραστη μεθοδικότητα. Επέδρασε σε όλους μας αμέσως. Συγκροτήθηκε Πανηπειρωτικό Συμβούλιο της ΕΠΟΝ. Γραμματεία: Περικλής, Στέφανος, Αντρέας.

Προτεινάμε ότι θα γίνει μία δημοκρατική εξουσία. Ασφαλώς. «Αύριο τι θα κάνουμε;» έλεγαν. Δεν απαντούσα εγώ, απαντούσε ο Λέανδρος. Ναι, για το αύριο. Κι εκείνος που ήταν μορφωμένος έλεγε «Θα φτιάξουμε μια εξουσία δημοκρατική». «Για το βασιλιά τι θα κάνουμε;» «Θα κάνουμε ένα δημοψήφισμα. Αν τον θέλει ο κόσμος, θα γυρίσει, αν δεν τον θέλει, δε θα γυρίσει». Πρώτα απ' όλα όμως, τους λέγαμε για τους Γερμανούς. Κάθε πράγμα είναι τι πρωτεύει. Να φύγουν οι Γερμανοί. Ερχόταν κάποιος «Άμα φύγουν οι Γερμανοί, τι θα γίνει;» Εκεί αν μπορούσες να απαντήσεις, έχει καλώς. Εγώ αν απαντούσα τότε, θα έλεγα «Βασικά μας ενδιαφέρει να ελευθερωθούμε».

Η λέξη φόβος δεν υπήρχε τότε. Δεν ξέραμε τη λέξη φόβο. Όταν έδινες σε ένα παιδάκι να πάει κάτι από το Μέτσοβο στην Αρτσιόστα²⁴ και του έλεγες «Αν σε πιάσουν οι Γερμανοί, θα το φας αυτό, γιατί αν σε πιάσουν με αυτό θα σε σκοτώσουν». Είχε συναίσθηση τι είναι ο θάνατος; Μα δεν ξέραμε τι θα πει θάνατος.

Τώρα, αρχίζει να αναπτύσσεται το αντάρτικο. Το αντάρτικο, παιδιά, στηρίχθηκε καθαρά στη νεολαία. Όποιος ήθελε πήγαινε, δεν τον στέλναμε με το ζόρι. Εθνικός αγώνας ήταν. Πολλοί πηγαίνουν οι ίδιοι. Περνούσε, ας πούμε, μια ανταρτομάδα από κάπου κι έλεγε «Θέλει κανένας να 'ρθει μαζί μας;» Από ένα χωριό πήγαιναν πέντε, από άλλο δύο, από άλλο πέντε, δεν υπήρχε βίαια επιστράτευση. Βίαια επιστράτευση υπήρχε μόνο την περίοδο του εμφυλίου πολέμου.

Υπήρξε ο ταξικός αγώνας κατά τη διάρκεια της Κατοχής, παιδιά, καλλιεργούνταν αυτό. Καλλιεργούνταν πάρα πολύ και είναι γεγονός, αυτό το πλήρωσαν πάρα πολύ ακριβά αξιόλογοι άνθρωποι της Εθνικής Αντίστασης, που όταν σε μια στιγμή βρεθήκαν μπροστά στο δίλημμα «Τι θα κάνεις; Θα συνεχίσεις τον ταξικό αγώνα με το Κομμουνιστικό Κόμμα ή όχι;» εκεί έσπασε ο δεσμός. Έκαναν δήλωση και φύγανε.

Η Απελευθέρωση

Ξανακατέβηκα στην Αθήνα στην πανελλαδική διάσκεψη της ΕΠΟΝ που έγινε μετά την Απελευθέρωση και τα γραφεία ήταν στην οδό Ακαδημίας, στη γωνία που είναι τα γραφεία των Συντακτών, Ακαδημίας και Βουκουρεστίου. Κατέβηκα ως οργανωτικός γραμματέας της ΕΠΟΝ Θεσσαλίας, αλλά παράλληλα έδωσα στοιχεία και για

Εικ. 3. Γιορτή της ΕΠΟΝ για την Απελευθέρωση. Γιάννενα 1944.

Εικ. 4-5. Ο Κώστας Καλυβιώτης στις εκδηλώσεις της Απελευθέρωσης. Γιάννενα 1944
(φωτ.: Κ. Μπαλάφας, © Μουσείο Μπενάκη - Τμήμα Φωτογραφικών Αρχείων).

Εικ. 6. Πανθεσσαλική Συνδιάσκεψη ΕΠΙΟΝ στην οικία Κουτούλα στην οδό Ιάσωνος, Λάρισα 1945.

την ΕΠΙΟΝ Ηπείρου. Είχε πάει άλλος στην Ήπειρο.

Εμένα με έδιωξαν από την Ήπειρο σα στέλεχος, γιατί ήρθα σε σύγκρουση με τον Γούσια.²⁵ Θα γινόταν μία σύσκεψη, λένε «Ξέρεις θα 'ρθει κι ο Γούσιος». «Ποιος είναι αυτός;» «Του Πολιτικού Γραφείου». Εμείς ακούγαμε Πολιτικό Γραφείο και, με συγχωρείτε, χεζόμασταν πολλές φορές. Λοιπόν έρχεται ο Γούσιος, ξεκινάμε τη συζήτηση, μου λέει ο Περικλής «Αντρέα, τι θα πούμε;» Λέω θέματα, τάδε, τάδε, «Ο καθένας μας θα μιλήσει από πέντε-επτά λεπτά κι εμείς στις εισηγήσεις, εγώ 10 λεπτά, ο Περικλής θα μιλήσει 20-25 λεπτά, ο Γραμματέας, οι εκπρόσωποι του Κόμματος...» Λοιπόν ξεκινήσαμε, μιλήσαμε, κάποια στιγμή παίρνει το λόγο ο Γούσιος. Κι αρχίζει να λέει εκεί μια σειρά πράγματα στην ΕΠΙΟΝ, που δεν είχαν σχέση με την ΕΠΙΟΝ. Το Κόμμα και το Κόμμα και η Λαϊκή Δημοκρατία, τι να κατέχουμε εμείς τώρα, παιδιά είκοσι τριών - είκοσι τεσσάρων χρόνων; Εδώ τώρα διαβάζουμε ένα σωρό πολιτικά κείμενα και είμαστε αδιαπαιδαγώγητοι. Σε μια στιγμή όμως πέρασαν πέντε

λεπτά, επτάμιση. «Συναγωνιστή» λέω «στοπ. Σας αφαιρώ το λόγο». «Μα» λέει «ένα λεπτό...» Πέρασαν λοιπόν πέντε-έξι μέρες, έρχεται εντολή σε μένα, λέει «Από το Κεντρικό Συμβούλιο ήρθε απόφαση να φύγεις για τη Θεσσαλία, σε έχει ανάγκη η οργάνωση της Θεσσαλίας». Με έδιωξε. Και αργότερα έδιωξε και τον Περικλή, τον έστειλε στη Θεσσαλονίκη. Στη Θεσσαλονίκη τον ήξεραν, τον έπιασαν και τον σκότωσαν.

Πώς να κουβαλήσω το Αρχείο μου; Έφτιαξα έναν τενεκέ και έβαλα στον μισό το αρχείο μου κι από πάνω έβαλα δύο-τρεις οκάδες λάδι.

Και πάω στη Λάρισα και τι να δω. Το σπίτι που έμενε η μάνα μου, έμεινα με το στόμα ανοιχτό. Είχε διαλυθεί τελείως η οικογένεια, σκοτώθηκε και μία αδερφή μου.

1945: Πρώτη σύλληψη και δραπέτευση
Το 1945 με έπιασαν στην Καρδίτσα, γιατί έκανα περιοδεία σαν στέλεχος της ΕΠΙΟΝ. Τότε έπιαναν τους πάντες και τους έστελναν εξορία. Εκεί με έσωσε ένας χω-

Εικ. 7. Στη σκάλα γιουγκοσλαβικού αεροπλάνου ο Κώστας Καλυβιώτης με αντιπρόσωπο της Γιουγκοσλαβίας στο 1ο Βαλκανικό Συνέδριο Αντιφασιστικής Νεολαίας. Τίρανα 1945.

Εικ. 8. Ο Κώστας Καλυβιώτης με τη διερμηνέα, κουνιάδα του Ενβέρ Χότζα, στο 1ο Βαλκανικό Συνέδριο Αντιφασιστικής Νεολαίας. Τίρανα 1945.

ροφύλακας, γιατί έρχονταν το βράδυ οι συμμορίες και τους καθάριζαν, οι συμμορίες του Σούρλα.²⁶ Πρώτα με τάραξαν στο ξύλο. Το τι ξύλο έφαγα, παιδιά, δε λέγεται. «Παρ' τον» λένε σε έναν ενωμοτάρχη «και ξέρεις». Ξέρεις σημαίνει ότι το βράδυ... Με έβαλαν σε μία τάρτα κι αυτός έβγαλε τη χλαίνη του και την έριξε πάνω μου. Βράδυ τώρα κι όπως ήμουν από το ξύλο χάλια, σπασμένα όλα, περίμενα ότι θα έρθουν να με πάρουν. Αυτός κάθισε εκεί όλη τη νύχτα. Τα χαράματα γυρίζει και μου λέει «Μη φοβάσαι. Εσύ δεν είσαι ο γιος του μπάρμπα Στάθη;» «Ναι» του λέω. «Ο πατέρας σου εμένα μ' έσωσε». Ο πατέρας μου για να ζήσει, έκανε πολλά. Κι έκανε κι ένα φάρμακο για το στομάχι... Λέει «Μου έκανε καλά το στομάχι». Δε με πήραν και το πρωί ειδοποιεί μια κοπέλα να 'ρθει να μου φέρει ρούχα και φάρμακα.

Από το κρατητήριο, την άλλη μέρα καμιά τριανταριά κρατούμενους μας παίρνουν, μας πάνε στη φυλακή της Καρδίτσας. Με δένουν εμένα με έναν παπά πανύψηλο.

Αυτόν τον είχαν πιάσει, γιατί τα παιδιά του ήταν αντάρτες στο βουνό. Παπα-Καρκαντάς. Δύο μέτρα. Και κοντά μας πήγαινε ένας χωροφύλακας που ήταν κοντός κι όσο τον έβλεπε τον παπά ψηλό, τον έπιανε από τα γένια να τον τιμωρήσει. «Θα σε κάψει ο Θεός εσένα, κομμουνιστή». Τι κομμουνιστής τώρα ο παπάς; Το τι τράβηξα μ' αυτό τον παπά! Κάναμε ωραία παρέα, παιδιά. Μας δέρνηαν γιατί τρώγαμε όλο το φαί στη φυλακή. Ενώ ήταν για πέταμα, εμείς το τρώγαμε όλο. Έκανε ο παπάς το σταυρό του «Κάνε το σταυρό σου, Κώστα». «Έλα, ρε παπά» λέω «δε θέλω». Και καθόμασταν και τρώγαμε.

Από τη φυλακή της Καρδίτσας μας πήγαν στη Λάρισα. Ήρθε η μάνα μου, μου έφερε λίγα ρούχα. Μας πήγαν στο Βόλο και με το καράβι μας πήγαν με προορισμό την Αθήνα. Δεν μπορούσα να φανταστώ τον εαυτό μου κρατούμενο. Μόλις μπήκαμε στο Μεταγωγών στον Πειραιά, σκεφτόμουν πώς θα φύγω. Ειδοποιώ τον Άγγελο τον Διαμαντόπουλο²⁷ της ΕΠΟΝ. Ήρθε μια κοπέλα να με δει από την ΕΠΟΝ, γιατί ερχόντουσαν επισκέψεις και μου λέει η κοπέλα «Αν θα φύγεις, θα πας στο τάδε μέρος». Και το οργανώνω με δυο άλλους, δικηγόρους. Πώς θα το οργανώσεις τώρα; Ήταν ευθύνη μεγάλη, γιατί μπορούσαν μπαμ να σου ρίξουν και να σε σκοτώσουν. Μας είχαν σε ένα υπόγειο, ήταν τρεις όροφοι, ήταν γεμάτο τότε, εξόριστοι για την Ικαριά. Λέω σε αυτούς τους δύο «Κανόνιστε πού θα πάτε. Εγώ ξέρω πού θα πάω». Μου είχαν κανονίσει, θα συναντούσα τον Τάσσο²⁸ τον χαράκτη. Έπρεπε εμείς από το υπόγειο να ανεβούμε δύο ορόφους επάνω. Πριν από την ταρατάσα, έβγαζαν αυτοί μια σκοπιά. Διαπιστώνω ότι πάνω άλλαζε η φρουρά την τάδε ώρα και αυτοί έμπαιναν μέσα και κοιμόντουσαν. Ανεβήκαμε τις σκάλες, ανοίξαμε, βγήκαμε και φύγαμε. Και μόλις βγήκαμε απ' έξω, λέω στους άλλους «Άντε, ο καθένας που θα πάει. Καλή λευτεριά!» Εμένα με περίλαβε ο Τάσος και με πήγε στο Παγκράτι, κοιμήθηκα τρεις μέρες στο σπίτι του Μάνου του Χατζιδάκι.²⁹ Τότε γνώρισα και τη Λένα τη Μακρή, τη γυναίκα του Τεγόπουλου,³⁰ έμενα στο σπίτι της. Το πλούσιο σπίτι της με φιλοξένησε. Πήγαινα να με ξεφειριάσουν και να φάω.

Χαλκίδα

Μετά τη δραπέτευσή μου, η παράνομη οργάνωση του ΚΚΕ με έστειλε στη Χαλκίδα. Εκεί πήγα σαν επωνίτης, αλλά μας καθοδηγούσε το Κομμουνιστικό Κόμμα. Βρήκαμε ένα σπίτι και στην είσοδο σκάψαμε –σκάβαμε μία βδομάδα– και βάλαμε κάτω ένα τυπογραφείο. Τα χώ-

ματα τα πετούσαμε το βράδυ, σακούλα-σακούλα. Στην αρχή ξέρετε πώς τυπώναμε; Παίρναμε τη μεμβράνη, γράφαμε στη μεμβράνη και μετά αντί για ρολό χρησιμοποιούσαμε το χέρι. Έτσι βγάλαμε εφημερίδα.

Όπως σε όλες τις πόλεις, έτσι και στην Αθήνα υπήρχε η παράνομη οργάνωση του ΚΚΕ, που έπειθαν τα στελέχη ότι πρέπει να φύγουν για να βοηθήσουν το Δημοκρατικό Στρατό. Υπήρχαν δύο διαδρομές τότε. Ο ένας δρόμος ήταν από 'δώ, Πάρνηθα και τα λοιπά, και ο δεύτερος δρόμος που οργάνωσα εγώ ήταν μέσω Χαλκίδας. Τους παίρναμε με το τρένο από την Αθήνα, τους πηγαίναμε στη Χαλκίδα και είχαμε φτιάξει ένα καϊκι. Δεξιά και αριστερά κάναμε ένα μέρος, ένα κούφωμα, ίσα-ίσα να χωράνε έξι άνθρωποι από τη μια και έξι άνθρωποι από την άλλη. Έμπαιναν εκεί, τους κλείναμε και τους πηγαίναμε. Φορτώνουμε τούβλα δήθεν και φτάνοντας σε ένα σημείο τα πετούσαμε στη θάλασσα. Έγιναν δύο-τρεις αποστολές.

Πρώτα απ' όλα όμως έπρεπε να πάρουμε επαφή με την Όθρυ. Το βουνό Όθρυ. Παίρνω εντολή, να πάω να συνδεθώ. Καπετάνιος του Δημοκρατικού Στρατού στην Όθρυ ήταν ένας Κόκκινος. Να τον βρω, για να οργανώσουμε τη γραμμή Αθήνα-Χαλκίδα, Χαλκίδα-ένα χωριό μετά την Αιδηψό και από 'κει θα πηγαίνανε πάνω. Φεύγω, παίρνω το καϊκι και με βγάζει ανάμεσα στη Στυλίδα και σε ένα χωριό που ήταν δεξιά. Είχα μαζί μου ένα μικρό χαρτάκι, αν γινόταν κάτι, θα το κατάπινα. Με βγάζει το καϊκι, μου λέει ο Δημήτρης ο καπετάνιος «Κώστα, σε δύο μέρες θα σε περιμένουμε στη Γλύφα, στο τάδε σημείο». Φεύγω κι αρχίζω να περπατάω στον κάμπο. Τότε, παιδιά, γυρνούσαν όλοι οι μισθοφόροι της Δεξιάς. Οι ΜΑΥδες.³¹ Την ώρα που προχωρούσα, σε μια απόσταση 80-100 μέτρα, τρεις-τέσσερις οπλοφόροι «Ε, πατριώτη, πού πας;» «Ε, πάω στο βουνό». «Κάτσε» λέει «να κουβεντιάσουμε λιγάκι». «Α, μωρέ, τώρα εγώ έχω δουλειά». Κι αυτοί ερχόντουσαν προς το μέρος μου. «Κάτσε ρε» μου λένε. Κι αρχίζω να τρέχω, παιδιά. Στον κάμπο. Αλλά ήμουν κοντά στα ριζά του βουνού. Και μόλις έφτασα εκεί και μπήκα στο βουνό, αυτοί φοβηθήκαν, πυροβόλησαν, έφυγαν. Κι αρχίζω να ανεβαίνω το βουνό. Αριστερά είχα το δρόμο της Λαμίας που πάει προς την Αθήνα. Προχωρώ, περπάτησα, ήτανε πρωί, απάνω που κόντευε να νυχτώσει, σε ένα σημείο που κάθισα να ξεκουραστώ, τέσσερις-πέντε από πάνω μου και με πιάνει ένας από εδώ άλλος από 'κει «Τι είσαι εσύ ρε;» μου λένε. Εγώ τώρα τι να πω; Αυτοί με τα όπλα, λέω, τώρα τι είναι αυτοί; Του Δημοκρατικού

Εικ. 9. Ο Κώστας Καλυβιώτης στην παρανομία μετά τη δραπέτευση. Αθήνα 1948.

Στρατού; Χωροφύλακες είναι; «Πού πας;» Εγώ εν τώ μεταξύ είχα να λέω «Πάω στο χωριό». «Ποιον έχεις εκεί στο χωριό;» «Ε, έχω έναν... Ρε παιδιά, τι είστε εσείς;» Έτοιμοι να με καθαρίσουν. Με βουτάνε λοιπόν στη μέση, με βάζουν, φοβόντουσαν, με πάνε. Φτάνοντας επάνω, ήταν ο Κόκκινος, τον ήξερα. «Ρε σεις, τι σε κάνουν;» Πώς δε με σκότωσαν! Κάθισα εκεί το βράδυ και κουβεντιάσαμε πώς θα στέλνεται ο κόσμος επάνω.

Φεύγοντας τώρα, εγώ έπρεπε το βράδυ να είμαι κάτω, γιατί θα ήταν ο Δημήτρης ο καπετάνιος να με πάρει. Με κατέβαζαν τρία παιδιά. Στο δρόμο, νύχτα, περπατούσαμε και κοιμόμασταν όρθιοι, αυτό είναι αλήθεια, περπατάς και κοιμάσαι. Φτάνω εκεί, βλέπω, περνούσαν τρεχαντήρια με φώτα, εγώ έκανα ένα σύνθημα, αλλά χαθήκαμε. Ξημερώνει. Τώρα λέω πώς θα πάω στην Αιδηψό να συναντήσω, γιατί αν δε συναντηθούμε... Λοιπόν κατεβαίνω στη Γλύφα και βρίσκω ένα βαρκάρη. Εν τώ μεταξύ επάνω μου έδωσαν δυο-τρεις λίρες, μήπως μου χρειαστούν. Του λέω «Μπορείς να με πας στην Αι-

δηψό, σε παρακαλώ; Γιατί είναι οι γονείς μου εκεί και θέλω να πάω να τους βρω». «Ναι» μου λέει. «Πόσα λεφτά θέλεις;» Μου λέει «Δύο λίρες». «Έχω να σου δώσω τη μία.» «Ανέβα ρε» μου λέει «και θα πιούμε και κρασί στην Αιδηψό». Τούκου-τούκου ξεκινάμε από τη Γλύφα, περνάμε τη μύτη, δεν έχει όπως κατεβαίνεις μία μύτη; Απέναντι από τα λουτρά, τα Καμένα Βούρλα. Τότε είχε επιτάξει ο στρατός όλα τα τρεχαντήρια και τα είχε οπλίσει στρατιώτες. Βλέπουμε ένα τρεχαντήρι, ερχόταν καταπάνω μας. Με κοιτάζει ο βαρκάρης, εγώ κιτρίνισα, αυτός λες και κατάλαβε. Όταν έφτασε το τρεχαντήρι, ο καπετάνιος του λέει «Ρε Γιώργο, τι γίνεται;» «Πάω στην Αιδηψό» λέει «Είναι μια άρρωστη γυναίκα, πάμε εκεί να την πάρουμε». Και φύγανε, παιδιά. Αν έκαναν έλεγχο, δε θα με γνωρίζατε. Δεν είχα χαρτιά, τίποτα, αλλά θα μου έλεγαν «Ποιος είσαι;» Θα με κρατούσαν. Τι θα έλεγα; Πάω στην Αιδηψό; Κι άντε πάμε στην Αιδηψό, θα με έβλεπε ο Δημήτρης, θα έκανε πέρα. Λοιπόν, όταν φτάσαμε στην άκρη, παιδιά, δε δέχτηκε να πάρει τη λίρα. Του λέω «Σε παρακαλώ». Μου λέει «Άντε, παιδί μου, στην ευχή της μάνας σου...» Το κατάλαβε. Του λέω «Θα την πάρεις, σε παρακαλώ. Διαφορετικά θα την πετάξω στη θάλασσα». Θέλω να πω, αυτοί είναι οι ήρωες, παιδιά.

Εμείς παραλαμβάναμε στη Χαλκίδα. Εγώ μια-δυο φορές ταξίδεψα με το τρένο. Μου 'κανε ένας μηχανοδηγός νόημα, ανέβα, καταλάβαινα από τον τρόπο που κρατούσε το χαρτί. «Ανέβα» έλεγε «στο τρίτο βαγόνι». Οπότε αυτός παρακολουθούσε για να μη με πιάσουν. Όπως είχαμε το τρένο Βόλο-Καλαμπάκα. Είχαμε τον προϊστάμενο. Είχαμε οργάνωση, παιδιά, είχαμε οργάνωση μεγάλη. Ήταν πατριωτικές οργανώσεις, όχι κομμουνιστικές.

Η σύλληψη το 1948

Στη Χαλκίδα έκανα ό,τι έκανα και κατεβαίνω στην Αθήνα. 1948, φωτιά και λάβρα. Είχα σχέση με τον Αλέκο Παπαδάτο.³² Ήταν από την Κεφαλονιά, παλιός τσαγκάρης, ένα πολύ καλό παιδί, έζησε και πέθανε φτωχότατος. Αυτός ήταν από τα έμπειρα στελέχη στο Πολιτικό Γραφείο, στον παράνομο μηχανισμό. Είχαμε γνωριστεί στην Ήπειρο, τον συμπάθησα και με συμπάθησε. «Κατέβα στην Αθήνα, να δούμε τι θα κάνουμε» λέει ο Αλέκος. Έρχομαι στην Αθήνα, συναντιόμασταν και μελετούσαμε τι θα κάνουμε. Χαρτιά τίποτα, μια ταυτότητα πλαστή.

Μια μέρα βρίσκω στο δρόμο τον Βασίλη τον Τσίμα, ένα καλό παιδί από την Καρδίτσα. Λέει «Κώστα, πού κοι-

μάσαι;» «Στα παγκάκια». Με στέλνει να κοιμάμαι σε ένα σπίτι, αλλά αμέσως με πρόδωσε στην Ασφάλεια. Και η Ασφάλεια με παρακολουθεί τώρα δέκα μέρες. Εγώ το αντιλήφθηκα από την πρώτη μέρα, γιατί είμαι διάολος κωλοπετοσμένος, αλλά δεν είχα καταλάβει ότι ο προδότης είναι αυτός. Αντιλαμβάνομαι πια ότι ο κλοιός έκλεισε τόσο πολύ, που θα με πιάνανε. Πήγαινα κι έτρωγα κάθε μεσημέρι σ' ένα εστιατόριο, στις Κοτοπούλη δίπλα, του λέω «Βασίλη, θα πάω στο τάδε εστιατόριο να φάω, σε παρακαλώ φέρε και διακόσιες δραχμές, ίσως με πιάσουν, να 'χω λεφτά μαζί μου». Μπαίνω στο εστιατόριο, δε βλέπω κανέναν, παρά βλέπω τρία-τέσσερα ζευγάρια άντρες. Το γκαρσόνι όταν πήγαινα, μου έλεγε «Καλημέρα σας». Με το που μπήκα μέσα, του παρήγγειλα μια σαλάτα, ήταν καλοκαίρι, Ιούλιος μήνας. Ήρθε το γκαρσόνι, έτρεμαν τα χέρια του, λέω, στημένοι είναι. Από πού να φύγω; Πάω στην τουαλέτα, πάντοτε φρόντιζα να πηγαίνω, για να είμαι έτοιμος να φύγω. Βγαίνω από μια πόρτα κι όπως βγαίνω πέφτουν απάνω μου δέκα άτομα. Ήταν η ομάδα του Παρίση. Εγώ έβαλα τα γέλια...

Δε με έπιασαν σαν επονίτη, αυτός που με πρόδωσε πήγε και τους είπε πως είμαι εκπρόσωπος του Δημοκρατικού Στρατού και οργάνωνα στρατό να κάνει σαμποτάζ στην Αθήνα.

Με πήγαν στην Ασφάλεια, που ήταν τότε απέναντι από το Μινιόν. Αφού με κράτησε όρθιο ο Παρίσης, το βράδυ με πάνε σ' ένα μεγάλο δωμάτιο και βλέπω εκεί τον Έβερτ,³³ τον Ρακιντζή,³⁴ τον Κροντήρη,³⁵ τον Παρίση κι έναν μονόφθαλμο Εγγλέζο. Λέω από μέσα μου, Καλυβιώτη, για μεγάλη προσωπικότητα σ' έχουν. Ήρθε κοντά μου ο Έβερτ «Πώς σε λένε;» Είπα το όνομα της ταυτότητας «Νικόλαος Παλιός, μαθητής». Από την πρώτη στιγμή μου το είπε ο Έβερτ «Ρε συ, αφού σε ξέρω, ο Καλυβιώτης είσαι». «Ναι» λέω «αλλά δεν έχω σχέση με αυτά. Στην ΕΠΙΟΝ ήμουν, στην Εθνική Αντίσταση ήμουν, αλλά έχω καλό παρελθόν. Μπορείτε να το μάθετε, δεν έχω σχέση με αυτά που μου λέτε». Με ρώτησαν «Πού βρήκες την ταυτότητα;». Λέω «Αν πάτε στην Ομόνοια, ό,τι ώρα θέλεις βγάζεις ταυτότητα».

Και μετά βασίστηκαν στα βασανιστήρια. Με κρέμασαν ανάποδα, με κρατούσαν από τα πόδια «Μίλα! Θα σε ρίξουμε!» Μετά με έβαλαν για φάλαγγα. Φάλαγγα ξέρεις τι σημαίνει; Και μετά μου έκαναν τον ορό της αλήθειας. Πρώτα με άφησαν νηστικό. Με έβαλαν σε ένα δωμάτιο που είχε μαύρες κουρτίνες. Είχε ένα κρεβάτι, στενό και τραβάνε δύο συρτάρια, σα σταυρό. Βλέπω δύο με άσπρες

μπλούζες, ήρθαν από πάνω μου «Τι αρρώστιες πέρασες; Τι...;» Το κατάλαβα, είχα μάθει ότι χρησιμοποιούσαν τον ορό της αλήθειας. Μου έδεσαν το κεφάλι, για να μην κουνιέμαι και τα πόδια μου. Μου έκαναν μια ένεση. Λέω, κάτι πρέπει να σκεφτείς, να βάλεις κάτι στο μυαλό σου, για να μην κάψεις κόσμο. Μου άρεσαν πάντα τα Τέμπη, η Αγία Παρασκευή, εκεί που έκαναν το γεφύρι. Κι αρχίζω να διηγούμαι μια εκδρομή που την κάναμε ο Ορειβατικός Σύλλογος. Περνούσαμε από κει και πηγαίναμε στα Αμπελάκια. Αυτοί αρχίζουν να μου κάνουν τις ενέσεις κι αρχίζω να παραμιλάω «Τι ωραία τα νερά που κυλάνε!» Αυτό ξεκίνησε το πρωί, όταν με έλυσαν ήταν βράδυ. Την άλλη μέρα τα ίδια. Εν τω μεταξύ ήξερες ότι θα πεθάνεις, να μην προδώσεις. Τι ήξερα εγώ; Να πω το σπίτι που κοιμόμουν. Να προδώσω τον Μπάμπη το Ρούσο, ένα ράφτη, που με πήραν στο σπίτι και με φιλοξένησαν; Να πω το όνομα του Αλέκου του Παπαδάτου;

Την άλλη μέρα δε μου έδιναν ούτε φαϊ, ούτε νερό και τους λέω «Βρε παιδιά, ανοίξτε την πόρτα να πάρω λίγο αέρα». Ανοίγουν την πόρτα και τι να δω; Τη Βάσω την Παπαρήγα, με τον Θανασάκη στην αγκαλιά της. Είχαν πιάσει τον Μήτσο. Μόλις με είδε η Βάσω, γύρισε τον Θανασάκη μη με δει και πει «Ο θεός τάδε». Τον είχα μεγαλώσει. Προλαβαίνω να φωνάξω «Αμάν, με έχετε τόσες μέρες εδώ, με βασανίζετε!» Οπότε η Βάσω ειδοποίησε. Το τι τράβηξα ένα μήνα δε λέγεται.

Η Κατοαρίδα³⁶ που είπε πολλά, ίσα-ίσα να σωθεί, δε με ήξερε. Ήξερε για το καϊκι και το έπιασαν. Έπιασαν τον Δημητράκη τον Μπουραζόπουλο και τον καπετάνιο. Δεν μαρτύρησαν αυτοί, αλλά και να μαρτυρούσαν τι θα έλεγαν; Δεν με ήξερε κανένας σαν Κώστα Καλυβιώτη. Με ήξεραν σαν Δημήτρη. Αν έκαναν περιγραφή πώς είμαι, ναι. Όσους έπιασαν πέθαναν. Τον Αλέκο τον Παπαδάτο δεν τον έπιασαν. Πού να τον βρουν; Όταν ήταν να συναντηθούμε, τον είδα από μακριά, είχαμε έναν τρόπο και κόψαμε.

Κι έμεινα υπόδικος τέσσερις μήνες, με κατηγορία για την πλαστή ταυτότητα. Μετά με πήραν από τις φυλακές Αβέρωφ και πήγαν να με δικάσουν. Δε βρήκαν τίποτα και με δίκασαν τρία χρόνια για πλαστογραφία, για την ταυτότητα και για μία ζημιά που έκανα δραπετεύοντας το 1945. Μετά την καταδίκη με πήγαν στις φυλακές Αβέρωφ, όπου έμεινα τρία χρόνια. Όταν μπήκα στη φυλακή, το πρώτο που ζήτησα, ήταν «Ποια είναι η πιο δύσκολη δουλειά;» Ήταν να καθαρίζεις τα αποχωρητήρια και μπήκα στην καθαριότητα.

Σε κάθε φυλακή γινόταν μια κομματική οργάνωση. Το γραφείο φυλακής. Ήρθε ο αδερφός του Μήτσου του Παπαρήγα, ο Γιώργος, λέει «Κώστα...». Λέω «Εμένα μη με ανακατεύετε σε καμία κομματική οργάνωση. Σε οργάνωση της φυλακής δεν μπαίνω». «Κώστα, να μας δώσεις το βιογραφικό σου». «Έλα, ρε Γιώργο» του λέω «και πού ξέρω εγώ αν είσαι εσύ χαφιάς και τι θα κάνεις μεθαύριο;»

Εκεί συνάντησα τον Άγγελο τον Διαμαντόπουλο και προσωπικότητες μεγάλες. Έμενα σε ένα κελί με τον Τάσο τον Φεφέ, τραπεζίτη, και τον Νίκο τον Καρανασόπουλο, τον γιατρό. Και φυσικά εκεί γινόταν η σύγκρουση, ανάμεσα σε ένα παιδί από την εργατική τάξη και δύο 100% μεγαλοαστούς. Ιδεολόγοι καλοί. Κουβεντιάζαμε όλη νύχτα. Ήμουν τότε 26 χρόνων. Μια μέρα που κουβεντιάζαμε, μου λέει ο Νίκος «Άκουσε, Κώστα, κάθε χαμόγελο στη ζωή έχει υλικό κίνητρο». Εγώ πετάχτηκα πάνω, γιατί είχα έναν ιδεαλισμό για τις σχέσεις των ανθρώπων. Αλλά το τύπωσα μέσα μου και όταν έκανα λεφτά, το είδα μπροστά μου.

Τότε έφεραν και κατέβασαν στην απομόνωση την ομάδα του Γλέζου.³⁷ Κι επειδή με κατέβαζαν να καθαρίζω τη σκάλα μέχρι το υπόγειο, μου έδωσε ο Άγγελος, αν θυμάμαι καλά, ένα γράμμα και κατάφερα να το βγάλω έξω. Χάρη σ' αυτό έγινε η μεγάλη κινητοποίηση και σώθηκαν.

Τις προάλλες με πήρε ο γιος μου, παρουσίασαν στο ίντερνετ ένα ποδοσφαιρικό ματς που έγινε το καλοκαίρι του 1949 και έπαιζε η Εθνική Ελλάδα με την Εθνική Μακρονήσου. Το θυμάμαι. Τότε έπαιρναν κάθε μέρα 30 ανθρώπους και γίνονταν εκτελέσεις και ήμαστε στα παράθυρα και φωνάζαμε «Λαέ της Αθήνας, μας σκοτώνουν» κι αυτοί απέναντι τραγουδούσαν τον ύμνο του βασιλιά. Γεμάτο το γήπεδο απέναντι.

Η αποφυλάκιση το 1951

Βγαίνω, είναι Ιούνιος 1951. Με ένα αποφυλακιστήριο. Τότε ξέρετε τι δουλειά έκανα για να ζήσω; Μέχρι που με βρήκε ο Τάσος; Έπεσε μια αρρώστια στην Αθήνα τότε, το 1951, κι έπρεπε να εμβολιαστεί ο κόσμος. Έβγαινε ο κόσμος κι είχε ένα πανί και προσπαθούσε να κρατήσει το εμβόλιο έτσι. Εγώ μικρός δούλεψα σε φαρμακείο, το μυαλό τι κάνει, ε; και θυμήθηκα ότι υπήρχαν κάτι αμπούλες που τις έβαζες εκεί. Κάτι κάψουλες τετράγωνες, για να το καλύπτουνε. Φεύγω και πάω στις Ρεμπούτοικα το φαρμακείο που ήταν αριστερή. Λέω «Σας παρακα-

λώ, θέλω να μου δώσετε 20-30 αμπούλες, να μου δώσετε χαντζαπλάστ κι ένα ψαλιδάκι. Πόσο κάνουν αυτά;» «17 δραχμές». «Ρε παιδιά, δεν έχω. Έχω 10 δραχμές, θα σας τα φέρω τα λεφτά». Με εμπιστεύτηκε, μου τα 'δωσε. Πήγα εκεί, παιδιά, την ώρα που έβγαιναν οι γυναίκες. Λέω «Για να μη μολυνθείτε, να σας βάλω αυτό». «Τι να σου δώσουμε, παιδί μου;» «Ό,τι θέλετε». Η άλλη έβγαλε δύο δραχμές, η άλλη τρεις, παιδιά, μέσα σε λίγα λεπτά έβγαλα 80 δραχμές. Πλήρωσα, πήρα άλλα, ξαναπήγα. Και φεύγω και πάω μέσα στη στοά, στην ψαραγορά, το εμβόλιο γινόταν σε ένα πατάρι. Πάω εκεί που λέτε, αρχίζω να κάνω αυτή τη δουλειά, έρχονται δύο αστυνομικοί «Έλα εδώ εσύ. Πού ξέρεις και κάνεις αυτή τη δουλειά;» Λέω «Φοιτητής Ιατρικής». «Τα χαρτιά σου!» Δείχνω κι εγώ τα χαρτιά μου. Το αποφυλακιστήριο!

Βράζει η Αθήνα. Πού να πάω; Στον Τάσο. Με πήγε ο Τάσος στο μαγαζί του Μαγγιώρου,³⁸ στην οδό Ερμού. Το ωραιότερο μαγαζί που υπήρχε. Ψώνιζε εκεί ο βασιλιάς και οι πάντες. Το μοναδικό παιχνιδάδικο, εσείς δεν το γνωρίζετε. Με έβαλε εκεί, δούλεψα κι έμενα σε ένα σπίτι στην πλατεία Κολωνακίου. Εγώ καθόμουν όλη τη νύχτα κι έφτιαχνα γεύματα, ελιές, καρπούζια, σταφύλια, τραπεζάκια με το κόντρα πλακέ, τα ζωγράφισα. Μια μέρα μου λέει η Λουκία «Κώστα, πώς τα φτιάχνεις αυτά;» «Με σάλιο!» «Με σάλιο; Δεν πρέπει με το σάλιο, τι θα πούμε εμείς;» Πήγα σε ένα φαρμακείο και πήρα κάτι αμπούλες με νερό. Δε γινόταν, γιατί το σάλιο ζύμωνε το ψωμί και το έκανε πέτρα. Το είχα μάθει στη φυλακή. Κι έφτιαχνα και πήγαινα καλά. Η ιδιοκτήτρια είχε τρία-τέσσερα κορίτσια κι έρχονταν στο κουζινάκι και κοίταζαν τι έκανα το βράδυ. Τρεις-τέσσερις μήνες κάθισα έξω.

Η σύλληψη το 1951

Ένα πρωινό, χαράματα, μπαίνει η αστυνομία. Όταν ήρθαν να με πιάσουν, τους λέει «Μα τι κάνετε;» Πήγαν να με μπλέξουν στην υπόθεση Μπελογιάννη. Εγώ από τη μέρα που βγήκα δεν είχα σχέση με κανέναν. Υπήρχε παράνομος μηχανισμός, το ήξερα, αλλά δεν είχα σύνδεση εγώ, ήταν τα πράγματα έτσι, καταλάβαινα. Σε μια αναταραχή δεν ξέρεις πού βρίσκεται η προδοσία. Κι ούτε είχα λόγους να συνδεθώ. Να συνδεθώ να κάνω τι; Να παίξω το κεφάλι μου; Αν με καλούσε ο Αλέκος ο Παπαδάτος, μπορεί να πήγαινα να τον δω, δε με κάλεσε.

Ήταν τότε το Αστυνομικό Τμήμα, Βαλαωρίτου, εκεί που τώρα είναι όλο καφέ. Ήρθε και η σπιτονοικοκυρά

Εικ. 10. Εξόριστοι Θεσσαλοί. Αϊ-Στράτης 1951.

Εικ. 11. Αϊ-Στράτης, Πάσχα 1953.

μου μαζί. Πήγε στον Διοικητή «Θα τον αφήσεις; εγγυώμαι εγώ». «Δεν μπορώ» λέει ο Διοικητής «έχω εντολή από πάνω».

Ειδοποίησα τον Τάσο να ειδοποιήσει τον πατέρα μου. Ο πατέρας μου τότε ήταν σε κακή κατάσταση, είχε εγκριθεί να πάει στο γηροκομείο. Τον έφεραν στην Ασφάλεια και μου λέει ο Διοικητής «Θα τον δεις μόνο αν κάνεις δήλωση». Ο πατέρας μου από μακριά, ήταν σε μια απόσταση 20 μέτρα. «Μπαμπά» λέω «γεια σου!». «Άντε» λέω «θα πάω στα νησιά». Κι έφυγε ο πατέρας μου, με έβαλαν σ' ένα καράβι και μ' έστειλαν στον Αϊ-Στράτη.

Η εξορία

Οι μέρες στην εξορία περνούσαν γιατί πάντα είχα πολλές δουλειές. Πρώτα απ' όλα δούλευα στο μαγειρείο λαντζέρης, στο φούρνο και στο συνεργείο για ψάρεμα. Πηγαίναμε με την τράτα, βγάzaμε ψάρια. Το ένα τρίτο το έπαιρνε ο καπετάνιος, το δεύτερο ο βαρκάρης και το τρίτο εμείς. Δύσκολες δουλειές. Και μετά ασχολούμουν με τον κήπο έξω και διάβαζα. Ύστερα κουβέντιαζα πολύ, τσακωνόμουν και πολύ.

Στα κομματικά μαθήματα δεν έπαιρνα μέρος. Δεν ήθελα. Αχ, δεν έφερα δύο βιβλία που έγραφα τότε. Έγραφα τα Λογιστικά και την Ορθογραφία. Έγραφα και μία τριλογία, βιώματα 1920-30, 1930-40 και το τρίτο κομμάτι από το 1940 μέχρι παραπέρα. Βίωσα πάρα πολύ δυνατά το 1930 μέχρι το 1940. Ερχόταν ένας Θανάσης Κατσαβός «Τι γράφεις, Κώστα;» «Χαζομάρες» λέω. Είχα γράψει 500-600 σελίδες. Ένα βράδυ πάω να δουλέψω στο φούρνο. Εμένα μου αρέσει η τάξη, αφήνα τα πράγματά μου τακτοποιημένα. Γύρισα τα ξημερώματα, βλέπω, ρε γαμώτο, μου πήραν τα χαρτιά. Βγαίνω πάω στον Νίκο τον Τσόχα,³⁹ ήταν ο γραμματέας του Κόμματος, ένας Βολιώτης καπνεργάτης. «Άκουσε» του λέω «γαμώ την Παναγία σου, δώσε μου τα χαρτιά μου πίσω, γιατί θα σου κόψω το λαρύγγι με τα δόντια μου!» Τα πήρανε οι κερατάδες και τα καταστρέψανε. Μου λένε «Ξαναγράψτα!» Δε γίνεται, τότε ήμουν εκεί, φορτισμένος συναισθηματικά.

Α! με καλέσανε μια φορά, γιατί βοηθούσα τον Μενέλαο τον Λουντέμη.⁴⁰ «Τι είσαι;» μου λένε. «Υπασπιστής του Μενέλαου;» Ο φουκαράς ο Λουντέμης μπορούσε να κοιμηθεί με τις βρόμικες κάλτσες! Εγώ πήγα, του έπλενα τα ρούχα του, δε μ' ένοιαζε. Ο Λουντέμης ήταν ένας τύπος μποέμ, λέγαμε μεταξύ μας όλες τις βλακειές. Κόβαμε το τσιγάρο στα τέσσερα και το βάζαμε στην καρφίτσα για να καπνίσουμε.

Εικ. 12. Με τον γιατρό Μαρτίνη στην εξορία.

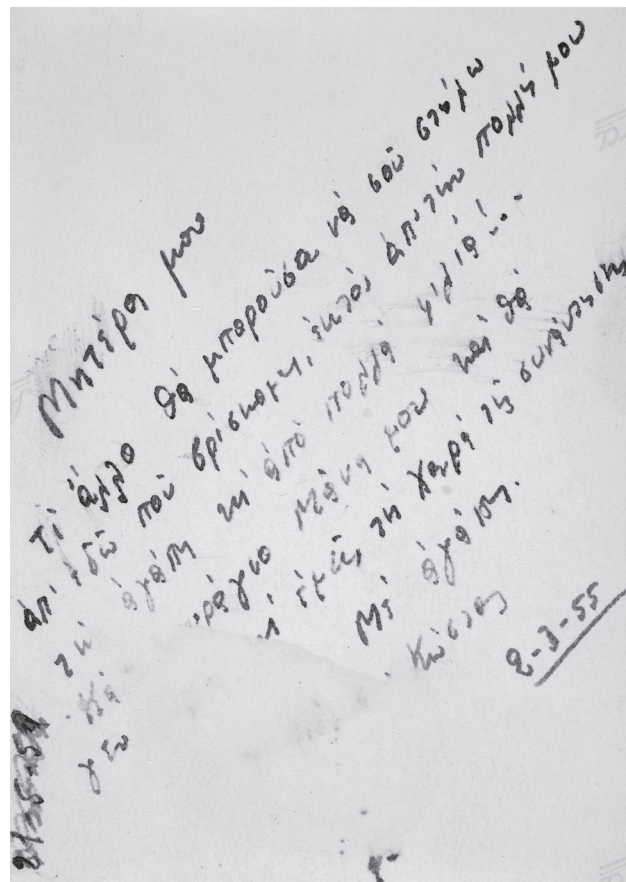
Μια φορά μου έστειλε μία επιταγή η μάνα μου, 50 δραχμές, και μια δεύτερη που μου έστειλε μια κοπέλα, που την είχα γνωρίσει στην Ηρώδου του Αττικού.

Ένα απόγευμα ακούω τον τελάλη, Μπάμπη τον έλεγαν. «Ο Καλυβιώτης να πάει στη Διοίκηση, τον ζητάει η Χωροφυλακή». Έξι χρόνια δεν πήρα ούτε γράμμα, μόνο ένα γράμμα από τη μάνα μου, που μου έστειλε κάτι εσώρουχα και κάτι λίγα λεφτά. Τότε ή σε φώναζαν για να σε βάλουν σε καμιά υπόθεση δίκης, οπότε καιγόσουν και περνούσαν οι φίλοι μου και μου λέγαν «Κώστα, φεύγεις». Το ερώτημα είναι πώς φεύγεις. Οι ορθόδοξοι κομμουνιστές νόμιζαν ότι φεύγεις γιατί έκανες δήλωση, η καχυποψία.

Τότε έρχεται ο Νίκος ο Τσόχας και μου λέει «Κώστα αυτά τα λεφτά για το δρόμο». «Τι λες;» του λέω. «Φύγε!» Κι ανεβαίνω στο καράβι δίχως μία δεκάρα. Ήταν 30 Σεπτεμβρίου του 1956.

Δε με απολύσανε, έχω όλα τα χαρτιά. Έφυγα με άδεια για ένα μήνα. Κατέβαινες, έπρεπε να παρουσιαστείς στην Ασφάλεια. Η Γενική Ασφάλεια ήταν τότε, πού είναι το Πολυτεχνείο, στο πίσω μέρος. Στην Μπουμπουλιάς.

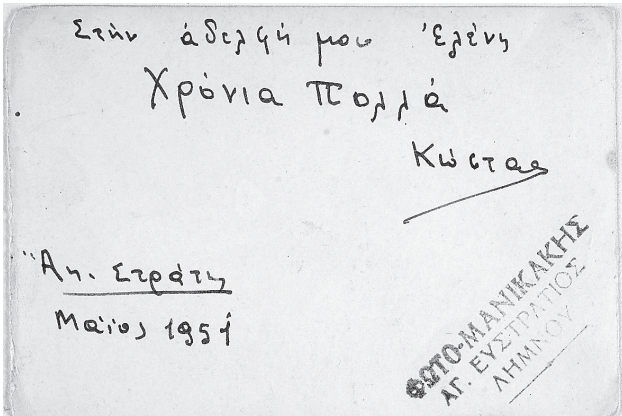
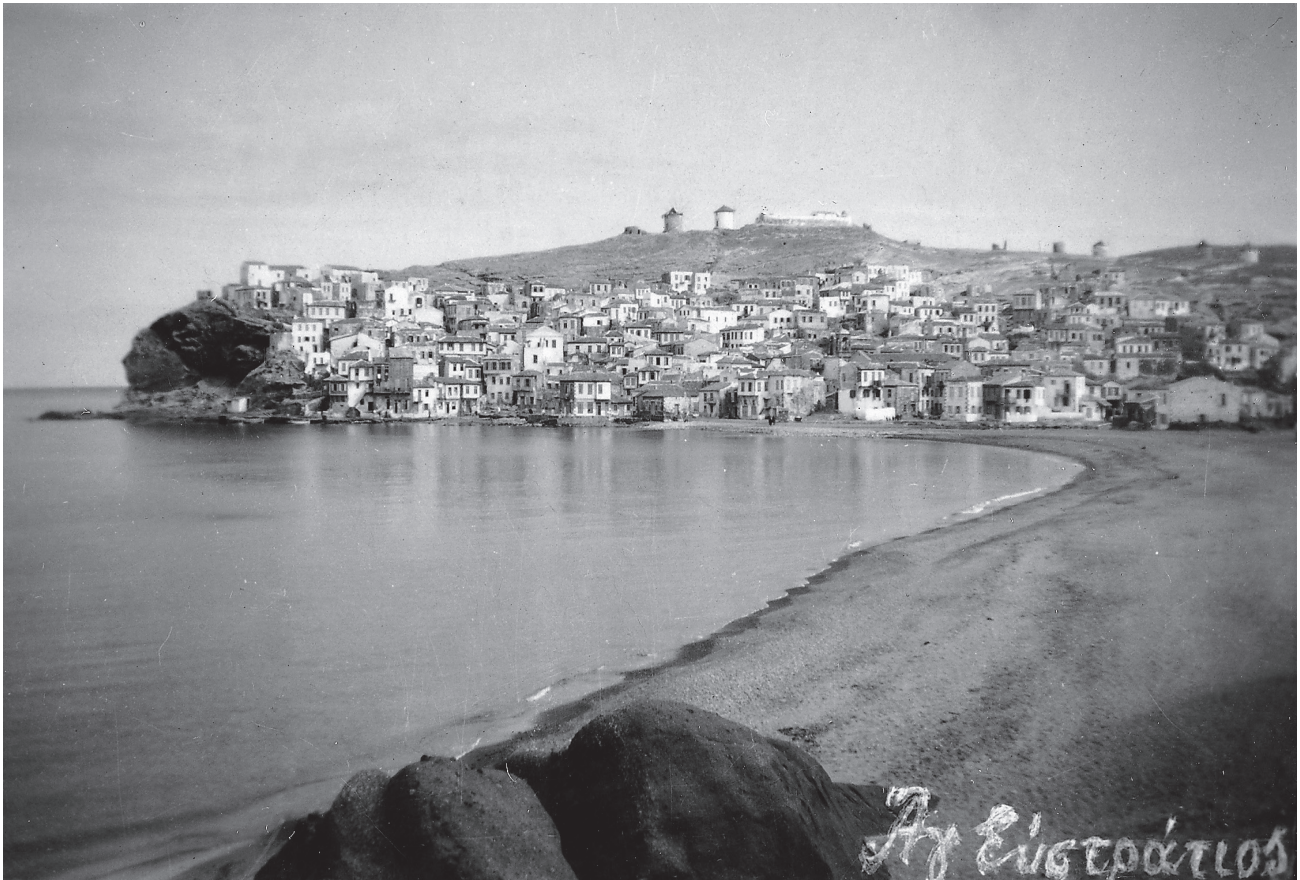
Εικ. 13. «Μητέρα μου, τι άλλο θα μπορούσα να σου στείλω απ' εδώ που βρίσκομαι, εκτός απ' την πολλή μου αγάπη κι από πολλά φιλιδιά!.. Κάνε κουράγιο Μάνα μου και θα γευτούμε κι εμείς τη χαρά της συνάντησης. Με αγάπη, Κώστας. 2-3-55».

Επιστροφή από την εξορία

Πώς έφτασα στην Αθήνα όμως, δίχως λεφτά; Πώς γνώρισα έναν Γερμανό, καθηγητής στη Χαϊλδεβέργη. Κοιτάζετε τη φωτογραφία και τι γράφει από πίσω. Εκεί που καθόμουν στο καράβι, τι σκέπτομαι; Πάω στην Αθήνα, δίχως λεφτά πού θα πάω να καθίσω; Λέω, θα βρω τον Τάσο. Αλλά θα κατέβω στο λιμάνι, πώς θα πάω στην Αθήνα; Αντιλαμβάνομαι αυτόν, με τραβάει φωτογραφία κι έρχεται κοντά μου και μου μιλάει γερμανικά. Δεν ήξερα, αλλά ήξερα λίγα γαλλικά που είχα μάθει από το λεξικό, που το έσερνα μαζί μου. «Επιτρέπεται» μου λέει «να κάνουμε παρέα; Σας είδα που ανεβήκατε». Είδε τον κόσμο που με χαιρετούσε και του διηγούμαι τι ήταν ο Άγιος Ευστράτιος.

Κι εκεί που καθόμαστε και κουβεντιάζουμε, έρχεται ένα ζευγάρι, καλοντυμένοι, είδα τα παπούτσια του άντρα, κάτι ασπρόμαυρα, συστήθηκαν, από την Αλε-

ξάνδρεια. «Επιτρέπεται να καθίσουμε;» «Ναι». Τους είπα για τον Άγιο Ευστράτιο. Φτάνοντας στην Αθήνα, μου λέει ο Γερμανός «Να σου δώσω τη διεύθυνσή μου να μου γράφεις;» Διατηρήσαμε αλληλογραφία πολλά χρόνια. Αυτός από την Αλεξάνδρεια έκανε να μου δώσει κάτι λεφτά, είπα «Σε παρακαλώ, όχι». Είπα από μέσα μου, αν επιμείνει τρεις φορές, θα τα πάρω. Επέμεινε δύο. Κατεβαίνω από το καράβι, το θυμάμαι σαν τώρα, είχα ένα μπογαλάκι με τα ρούχα. Και κατέβηκα και κάθισα κάτω από το καράβι. Λέω, πού θα πας τώρα, Καλυβιώτη; Πώς να ειδοποιήσω; Κι εκεί που καθόμουν, βλέπω μπροστά μου ένα ζευγάρι παπούτσια, κάνω έτσι, βλέπω τον κύριο. «Με συγχωρείτε πολύ» λέει, μου πετάει ένα φάκελο και φεύγει. Ανοίγω το φάκελο, είχε μέσα 500 δραχμές κι έγγραφε «Με συγχωρείτε πάρα πολύ». Αυτοί φαίνεται κάπου πήγαν, ξαναπέρασαν και με είδαν να κάθομαι εκεί.

Εικ. 14. «Στην αδελφή μου Ελένη, Χρόνια Πολλά, Κώστας. Αγ. Στράτης, Μάιος 1951»
(© Αρχείο Βασίλη Μανικάκη).⁴¹

Κι ανέβηκα στην Αθήνα. Πήγα στην Ασφάλεια. Μου λένε «Κοίτα, θα κάνεις μία δήλωση». Λέω «Δήλωση δεν κάνω». «Θα μας δηλώσεις μόνο ότι δε θα μας ενοχλήσεις». Λέω «Θα κοιτάξω να ζήσω». Στην αρχή μου είπαν να παρουσιάζομαι κάθε μέρα, τους παρακάλεσα και τελικά πήγαινα μία φορά τη βδομάδα.

Πήγα στην αρχή και δούλεψα σε ένα φίλο μου τον Νίκο τον Καβούρα, πολιτικό μηχανικό, σε τοιμέντα, αλλά τραυματίστηκα. Μετά ήταν ένα βιβλιοπωλείο, στη Σταδίου, Βιβλιοχαρτεμπορική του Βασίλη Δημητρακόπουλου από τη Λάρισα κι ενός Ηπειρώτη, ήμασταν μαζί εξορία. Πήγα στον Βασίλη, λέω «Καμιά δουλειά;» Λέει «Κοίταξε, γκρεμίζουμε, να βοηθήσεις». Δέκα μέρες δούλεψα στην οικοδομή, μου δώσαν λίγα λεφτά. Μετά βρήκα τον Θάνο τον Κομίτσα, τον πατέρα της Ηλέκτρας. Φοβόμουν να πάω κοντά του, γιατί κάθε φορά που πήγαινα, τον έπιανε η αστυνομία. Μου λέει ο Θάνος «Ρε Κωστάκη, τι κάνεις;» Λέω «Δεν έχω δουλειά». Με βάζει μια μέρα πίσω από τον πάγκο, να με κάνει υπάλληλο. Μου λέει «Πώς να σε βάλω βρε, που είσαι σα χρεοκο-

Εικ. 15. Από αριστερά: Τάκης Γλούπας, Φιλόλαος και Μαρίνα Γλούπα, Κώστας Καλυβιώτης, Λάρισα 1979.

πημένη βυζαντινή αιογραφία;» «Δώσε μου κάτι να πουλήσω» του λέω. Πήρα ένα ύφασμα, χτύπησα δυο-τρεις πόρτες, το πούλησα. Και με έπαιρνε κάθε βράδυ, να πάμε να φάμε μαζί. Απίθανος άνθρωπος, ωραίος άντρας!

Τα μαγαζιά

Ήρθε ο αγαπημένος μου φίλος, ο Τάσος ο χαράκτης και μου είπε «Κώστα, να σε βοηθήσουμε οικονομικά». «Δε θέλω» λέω «θα ξεκινήσω μια δουλειά και ή θα γίνω νούμερο ένα ή θα γυρίσω στο χωριό μου. Άκουσε, Τάσο» λέω «έχει λιγδωθεί το αντεράκι του Έλληνα και θα ασχολείται μόνο με τη μόδα. Θα κερδίσω την υψηλή ραπτική». Και την κέρδισα.

Έτσι ξεκίνησα, με ένα τσουβάλι στην πλάτη. Είπα όμως, θα χτυπήσω τις μεγάλες πόρτες. Το να μπεις τότε στα μεγάλα ατελιέ ήταν πολύ δύσκολο, πιο εύκολα έμπαινες στα ανάκτορα. Έπρεπε να είσαι όνομα. Πήγαι-

να εγώ, χτυπούσα. «Τι πουλάτε κύριε;» «Πουλάω καρφίτσες στα κουτιά, πουλάω εκείνο, το άλλο». Ορισμένες μου ανοίγανε την πόρτα. Σιγά-σιγά, ορισμένες λέγανε «Θέλουμε και το τάδε, και το τάδε».

Ήταν ένα σπίτι στο Κολωνάκι, το οποίο δε μου άνοιγε την πόρτα. Η Μαριπάλ, η κυρία Μαίρη Παπαμιχαήλ, η κοσμοκότερη γυναίκα της Αθήνας. Αυτή ήταν η πρώτη μπουτίκ. Από εκεί φωνίζανε τα ανάκτορα. Χτυπάω την πόρτα, ευγενέστατη αυτή, λέει «Κύριε, έχουμε τον προμηθευτή μας». Προμηθευτές τότε ήταν δυο γνωστά μαγαζιά εδώ, που πουλούσαν μεταξωτά. Πήγα μία, δύο, τρεις, την τέταρτη φορά μου λέει «Μα, κύριε, σας είπαμε, έχουμε τον προμηθευτή μας». Όπως είχε ανοιχτή την πόρτα, φούντωσε ο επαναστάτης Καλυβιώτης. «Ακούστε, κυρία μου,» λέω «εγώ απ' αυτήν τη δουλειά θα ζήσω. Θα σας χτυπάω την πόρτα και κάποια μέρα ίσως μου πείτε ότι κάτι θέλετε. Κι αυτό θα σας το φέρω εγώ». Αυτή πάγωσε. Λέω τώρα, Καλυβιώτη, θα σε πετάξει έξω... Το θυμάται ακόμα. Μένει στο Κολωνάκι η κυρία Μαίρη Παπαμιχαήλ. Με κοιτάει έτσι, όπως ήταν η πόρτα, την ανοίγει, λέει «Περάστε μέσα, κυρία, στο ατελιέ, να πάρετε παραγγελία». Εγώ πάγωσα. Λέω «Τι παραγγελία;» Και μου δίνει μια παραγγελία τότε, για κείνη την εποχή, δύομιση χιλιάδες δραχμές παραγγελία! Εγώ δεν ήξερα πού θα πάω να βρω τα πράγματα. Πήγα, τα βρήκα και τα πήρα.

Όταν κέρδισα αυτή τη γυναίκα, μια, δυο φορές, μετά γνώρισα εκεί και την κυρία Δοξιάδου. Η κυρία Μαίρη και η κυρία Δοξιάδου, σε ένα υπόγειο τρώγλη που είχα, μισό απ' αυτό εδώ, το μισό είχα ντουλάπα κι από πίσω κοιμόμουν στο τοιμέντο, μου κατέβασαν τον καλύτερο κόσμο, παιδιά. Έτσι που λέτε. Κέρδισα τον κόσμο. Ήξερα να κερδίζω και κέρδισα όλη την υψηλή ραπτική. Δεν την κέρδισα απλώς. Είχα γνώμη. Έφτασα στο σημείο να έχω γνώμη. Να με ρωτάνε «Πώς θα φτιάξω αυτό το φόρεμα;» «Θα βάλεις αυτό το υλικό». Και πατεντάριζα είδη. Καταλάβατε; Δημιούργησα πράγματα.

Μου έβαλαν τον αστυφύλακα έξω από την τρύπα, τον Κώστα τον Ηλιόπουλο, να λέει «Μην φωνίζετε. Είναι κομμουνιστής». Και μετά τον έκανα υπάλληλο στο μαγαζί κι αυτόν και τη γυναίκα του.

Η επταετία

Με έπιασαν επί Χούντας, το 1967. Ένας Λαδάς, ο διοικητής του Αστυνομικού Τμήματος Πλάκας, με έβαλε στο κρατητήριο «Κομμουνιστή, θα σε κάνω εγώ» και τα

Εικ. 16. Ο Σπύρος Μελετζής ο Τάκης Γλούπας και ο Κώστας Μπαλάφας, φωτογραφημένοι από τον Κώστα Καλυβιώτη, έξω από το κατάστημά του στην οδό Ερμού, Αθήνα 1994.

Εικ. 17. Τιμητική πλακέτα που απονεμήθηκε στον Κώστα Καλυβιώτη από την Πανελλήνια Ένωση Αγωνιστών και Φίλων της ΕΠΟΝ το 2010.

λοιπά. Αφού με κράτησαν επτά-οκτώ ώρες, με φωνάζουν επάνω. Λέει ο αστυφύλακας που με ανέβαξε «Ο Διοικητής σε είπε κύριο Καλυβιώτη!» Έμαθε η γυναίκα του Παττακού⁴² ότι με έπιασαν και τους πήρε να με βγάλουν. Κι αυτόν τον ηλίθιο που με έπιασε τον έστειλαν ούτε ξέρω πού. Και ήρθε η γυναίκα του «Κύριε Καλυβιώτη, θα κάνετε κάτι να φέρετε τον άντρα μου πίσω;»

Λεφτά έδωσα πολλά. Βοήθησα πάρα πολύ την περίοδο της επταετίας. Περνούσε ο Θέμος ο Κορνάρος.⁴³ Πουλούσε τσιγάρα ο φουκαράς, αγόραζα όλα τα τσιγάρα. Περνούσε η τάδε, είχαν πιάσει τον άντρα της. Έδινα.

Ιδεολόγοι ήμασταν, κύριε. Και παραμένουμε ιδεολόγοι. Ο Αβέρωφ⁴⁴ και ο Κανελλόπουλος⁴⁵ είχαν πει «Αν δεν περάσεις από το Κομμουνιστικό Κόμμα, αν δε διαβάσεις μαρξισμό, δεν μπορείς να δεις την κοινωνία».

Αλλά ο μαρξισμός είναι για μία ορισμένη εποχή. Έχει τα θετικά του, έχει και τα αρνητικά του. Όπως και η φιλοσοφία.

Όταν ξεκίνησα, πήγαινα το πρωί στην αγορά μόνος μου και ψώνιζα για το μαγαζί. Και ήθελα στις 10 το πρωί να μου φέρουν ένα πιάτο, που είχε μέσα ψωμί, τυρί, ελιές, ντομάτα κι ένα αυγό. Για αυτό το πιάτο το φαί αγωγιάζομαι.

Μετά την εκδήλωση που έγινε στο Μουσείο Μπενάκη για τον Κώστα Μπαλάφα το 2011, όπου παρουσιάστηκε το φωτογραφικό του έργο σχετικά με την Αντίσταση στην Ήπειρο και που χάρη σε αυτόν γίναμε εμείς γνωστοί και τον ευγνωμονούμε γι' αυτό, είχα την τύχη το Μουσείο να στείλει εδώ δύο αξιόλογους ανθρώπους που εδώ και τρία χρόνια, μαζί μου, προσπαθούμε να σκιαγραφήσουμε, να πούμε μερικές κουβέντες για τη φοβερή οργάνωση της ΕΠΟΝ.

Θα ήθελα να επαναλάβω ότι αυτό που ανέδειξε την ΕΠΟΝ σαν μια γνήσια εθνική οργάνωση, ήταν το ότι κινήθηκε έξω από την κομματικότητα και πως μεγάλο ρόλο έπαιξε μια σειρά από προσωπικότητες. Προσπάθησα να πω τα πράγματα όσο αντικειμενικά μπορούσα, χωρίς να προβάλω τον εαυτό μου, γιατί η ΕΠΟΝ βασίστηκε σε δεκάδες, εκατοντάδες παιδιά.

Θα αναφέρω κάποια ονόματα που αποτέλεσαν φωτεινό παράδειγμα για τον ξεσηκωμό της νέας γενιάς εκείνης της εποχής. Έτυχε τους περισσότερους από αυτούς να τους γνωρίσω προσωπικά: Μίμης Δεσποτίδης, Π. Δημητρίου, Άγγελος Διαμαντόπουλος, Νίκος Καραάς, Λεωνίδας Κύρκος, Σπύρος Λιναρδάτος, Λένα Μακρή, Νίκος Μάργαρης, Αλέκος και Αλέκα Μυριαλή, Πότης Παρασκευόπουλος, Φάνης Πασπαλιάρης, Κώστας Τσακίρης, Γιώργος Τσαούσης, Κώστας Φιλίνης και Γιώργος Γεωργαλάς, Πρόεδρος του Κεντρικού Συμβουλίου της ΕΠΟΝ και δάσκαλός μας, καθώς και εκατοντάδες άλλοι, ανώνυμοι, που δεν πρέπει να τους ξεχνάμε.

Στη μνήμη αυτών των ανθρώπων, προσπάθησα να πω μια σειρά από βιώματα που είχα μαζί τους. Αυτοί οι άνθρωποι διαμόρφωσαν τον χαρακτήρα μου, γιατί εγώ τι ήμουν; Ένα παιδί μιας εργατικής οικογένειας, αλλά είδα τα πράγματα από τη σωστή τους σκοπιά.

Ευχαριστώ πολύ το Μουσείο Μπενάκη, τους δύο συνεργάτες του, που προσπάθησαν να σκιαγραφήσουν, στο μέτρο του δυνατού, το έργο και τη δράση της ΕΠΟΝ. Η κυρία Γεωργία Ιμσιρίδου και ο κύριος Τάσος Σακελ-

λαρόπουλος, με υπομονή και επιμονή μεγάλη, πήραν από εμένα μια σειρά στοιχείων και τα παρουσιάζουν στο παρόν άρθρο.

Η Ιστορία θα κρίνει, γιατί η Ιστορία δεν σταματάει σε εμάς, συνεχίζεται. Και δυστυχώς αυτό το αιματοκύλισμα του Εμφυλίου Πολέμου, το οποίο είναι δημιουργημα καθαρά των δήθεν αντιστασιακών οργανώσεων της Κατοχής, θα μας συνοδεύει ακόμη, μέχρι να ανορθωθεί αυτός ο τόπος. Αλλά θα ανορθωθεί, σε μια στιγμή.

Είμαι 94 χρονών και κάθομαι και αναπολώ όλα αυτά που πέρασα και πέρασα μια ζωή ωραία, με αγώνες σωστούς.

Ευχαριστώ,

Κώστας Καλυβιώτης, τέλος Ιουλίου 2014

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Ο πόλεμος ανατρέπει τη ζωή των ανθρώπων προκαλώντας δράματα, καταστροφές, μεγάλες ανατροπές, αλλά παράλληλα γεννά μεγάλες ελπίδες. Κατά τη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου πολέμου, στην πλειονότητα των χωρών που ενεπλάκησαν, δύο πολύ ξεχωριστά στοιχεία αναπτύχθηκαν: η αντίσταση των πολιτών και η συμμετοχή της νεολαίας σε αυτή.

Η Ελλάδα, στο νέο τοπίο που διαμορφώθηκε στα πολεμικά χρόνια, δεν αποτέλεσε εξαίρεση. Ίσα-ίσα, το τέλος του πολέμου τη βρήκε να λειτουργεί εντελώς διαφορετικά, αφού η αντίσταση εναντίον των κατακτητών είχε γίνει κίνημα και η νεολαία σε αυτό είχε ενεργό ρόλο αλλά και ισχυρό λόγο, έως και κυρίαρχο.

Οι νέοι και οι νέες της Αντίστασης ανέτρεψαν όλα τα δεδομένα. Διεκδίκησαν την πρώτη θέση στον εθνικό και πατριωτικό αγώνα, γεφύρωσαν τον πόλεμο με τον πολιτισμό, έφεραν στις τοπικές κοινωνίες των ελληνικών βουνών εμπειρίες πρωτόγνωρες.

Λαϊκά και μαθητικά συσσίτια και ηθική επαγρύπνηση στις πόλεις ενώ επιπλέον στην ύπαιθρο προχώρησαν στη φροντίδα για την προστασία της σοδειάς, σε λαϊκές συνελεύσεις, σε μαθήματα για μικρούς και μεγάλους, σε λαϊκό θέατρο, αλλά και: τυπογραφείο, έκδοση εφημερίδας, εκλογές για την ανάδειξη εκπροσώπων των τοπικών κοινωνιών. Πράγματα άγνωστα έως τότε, σε ένα κράτος που οι πόλεις απορροφούσαν την όποια πολιτική και κοινωνική νεωτερικότητα και που η κεντρική εξουσία άφηνε εκτός πολιτικής λειτουργίας τη μεγάλη πλει-

οψηφία των κοινωνικών στρωμάτων.

Στην πορεία των πραγμάτων κατά την Κατοχή, συγκροτήθηκαν οργανώσεις νεολαίας με διαφορετικές πολιτικές αφετηρίες, τόσο από τον χώρο της Αριστεράς όσο και από τον αστικό πολιτικό χώρο. Άλλες μαζικές, με ισχυρή δημόσια παρουσία, και άλλες λιγότερο, που κύριο στόχο είχαν την κατασκοπεία και τις δολιοφθορές κατά των κατακτητών.⁴⁶ Όλες συνέδραμαν τον συμμαχικό αγώνα και βοήθησαν να κρατηθεί το φρόνημα των σκλαβωμένων Ελλήνων ψηλά.

Όσοσο μία από τις οργανώσεις, η Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νέων (ΕΠΟΝ)⁴⁷ ξεχώρισε και πρότευσε σε πολλά, αφού ήταν εκείνη που συνέδεσε τον αγώνα για την Απελευθέρωση με τις καθημερινές ανάγκες των νέων ανθρώπων, όταν βρήκε τρόπο να απαντήσει στα ενδιαφέροντα των εφήβων μετατρέποντας την ανησυχία σε πατριωτισμό και τον πατριωτισμό σε ελπίδα για ένα καλύτερο αύριο. Δημιουργήθηκε τον Φεβρουάριο του 1943 στην Αθήνα. Πρόγονοί της σε κεντρικό επίπεδο υπήρξαν η προπολεμική και παράνομη Ομοσπονδία Κομμουνιστικών Νεολαιών Ελλάδος (ΟΚΝΕ),⁴⁸ το κατοχικό Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο Νέων (ΕΑΜΝ) και κοντά σε αυτές, πολλές φιλοεαμικές και μη οργανώσεις της υπαίθρου και των μικρών πόλεων. Μια σειρά από μικρές δεξαμενές θάρρους, πάλης και νεανικότητας, που κατέληξαν στο μεγάλο ποτάμι της ΕΠΟΝ.

Με την υποστήριξη του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου (ΕΑΜ) στην αρχή, κατάφερε να φτιάξει τα δικά της δίκτυα σε όλη σχεδόν την κατεχόμενη χώρα, με κυριότερο επίτευγμα τη μαζική συμμετοχή στις γραμμές της νέων ανθρώπων από διαφορετική πολιτική, κοινωνική και γεωγραφική προέλευση. Οι έφηβοι και τα παιδιά αυτά μελέτησαν την ιστορία, έδωσαν στη λογοτεχνία και στην ποίηση το ρόλο του προστάτη αγγέλου για τις νέες τους σκέψεις, και έφτιαξαν σταδιακά, παράλληλα με τον πόλεμο, μέσα στον πόλεμο και λόγω του πολέμου, έναν κόσμο που αφηρούσε τον θάνατο, έναν κόσμο δικό τους, αισιόδοξο, μαχητικό, με πνεύμα καινούργιο και με αξίες καινούργιες.

Παιδιά από πλούσια σπίτια ήταν συναγωνιστές με φτωχόπαιδα που πήγαιναν στο σχολείο ξυπόλυτα, μοιράστηκαν μαζί το όνειρο της λευτεριάς, τα όνειρα του μόχθου της γης και της συνοικίας. Όσοι επονίτες μπόκαν στον Ελληνικό Λαϊκό Απελευθερωτικό Στρατό (ΕΛΑΣ) πολέμησαν στο αντάρτικο και πολλοί σκοτώθηκαν. Άλλους τους συνέλαβαν οι Γερμανοί στις πό-

λεις, βασανίστηκαν και εκτελέστηκαν όντας περήφανοι για τη δράση τους και τον αγώνα κατά των κατακτητών.

Ήδη από το 1943 αλλά και μέσα στο 1944, με τον αέρα της νίκης κατά του ναζισμού συγκροτήθηκαν πολλές οργανώσεις της ΕΠΟΝ σε όλη τη χώρα, ακόμη και σε παραδοσιακά συντηρητικές περιοχές και χωριά.

Αναπόφευκτα, πολλά μέλη της ΕΠΟΝ πολέμησαν στην καταστροφική εμφύλια σύγκρουση του Δεκεμβρίου του 1944 στην Αθήνα εναντίον των δυνάμεων της κυβέρνησης και εναντίον του βρετανικού στρατού.

Μετά τη Συνθήκη της Βάρκιζας (Φεβρουάριος 1945) διαμορφώθηκε το πλαίσιο και το κλίμα που ποινικοποίησε την εαμική δράση και τη συμμετοχή στην ΕΠΟΝ. Σε περίοδο ειρήνης πια, η οργάνωση προχώρησε στη δημιουργία λεσχών νεολαίας στις οποίες συνεχίστηκε το έργο της πολιτιστικής καλλιέργειας που ξεκίνησε από την Κατοχή.

Όσοσο, όσο προχωρούσαν οι εμφυλιοπολεμικές διώξεις κατά του κόσμου του ΕΑΜ, οι λέσχες της ΕΠΟΝ χτυπήθηκαν από τις δυνάμεις του κράτους και του παρακράτους, έως την κήρυξη εκτός νόμου τον Δεκέμβριο του 1947 του ΕΑΜ, του ΚΚΕ, της ΕΠΟΝ και των εντύπων τους. Η ύπαρξή της συνεχίστηκε σε παράνομη μορφή, γεγονός βεβαίως που διέκοψε την ευρεία απήχηση και το έργο που είχε δημιουργήσει.

Οι επονίτες της Κατοχής, όταν έφταναν σε ηλικία στρατεύσεως από το καλοκαίρι του 1947, κατέληγαν κατά χιλιάδες στο κολαστήριο της Μακρονήσου,⁴⁹ σαν το στρατόπεδο αυτό να δημιουργήθηκε ειδικά για αυτούς. Σα να δημιουργήθηκε για να κλείσει μέσα του και να φοβίσει την ελπίδα και την προοπτική για ένα καινούργιο αύριο που θα το στήριζαν οι νέοι και οι νέες της Κατοχής.⁵⁰

Ακόμη δημοσιεύονται, ευτυχώς, τεκμήρια από τις αναμνήσεις, τις εμπειρίες και τον αγώνα των στελεχών της ΕΠΟΝ.⁵¹

Ξεχωριστή περίπτωση για την οργάνωση της Ηπείρου υπήρξε ο Κώστας Καλυβιώτης. Θεσσαλός, μέλος της προπολεμικής ΟΚΝΕ, φτωχός και έξυπνος, ένα ευρηματικό λιανόπαιδο της Λάρισας, σεβαστικό με τα γράμματα, που πάλεψε για αυτά που πίστευε και για αυτά που ήθελε. Γνωστός σήμερα στο ευρύ κοινό από τη μεγάλη σειρά καταστημάτων που έφτιαξε, γνωστός τότε στους επονίτες της Ηπείρου και στα μέλη του παράνομου μηχανισμού του Εμφυλίου πολέμου, με το ψευδώνυμο «Αντρέας».

Το κείμενο που δημοσιεύεται αποτελεί μια σύνοψη των συζητήσεων που είχαμε σε συναντήσεις μαζί του, η Γεωργία Ιμσιρίδου και εγώ, ήδη από το 2011. Συναρπαστικός αφηγητής μιας ζωής πλούσιας σε προσπάθεια και αναζητήσεις. Κορυφή όλων η δράση του στην ΕΠΟΝ και στην Αντίσταση. Η σύνδεσή του με τις μεγάλες και γοητευτικές οικογένειες των γραμμάτων των Ιωαννίνων, μέσω της οργάνωσης, αποτελεί τιμή που ακόμη την παρουσιάζει ως εύσημο. Μεγάλη η επιμονή του για το γεγονός ότι η ΕΠΟΝ δεν υπήρξε κομμουνιστική οργάνωση. Τα λάθη της κομματικής ηγεσίας και η άρνησή της να στρέψει το αριστερό κίνημα σε περισσότερο πλουραλιστικές μορφές ειρηνικής πάλης, υπήρξαν από τα βασικά ζητήματα που επέμενε συχνά. Παραμένει αναφαίρετο δικαίωμα, με την αίσθηση της προσωπικής και ηθικής υποχρέωσης, πολλών στελεχών της Αριστεράς να ασκούν δριμύτατη κριτική στην εκάστοτε ηγεσία. Οσοτόσο απέναντι σε όλη την κριτική της ηγεσίας, των πολιτικών και κρατικών εφαρμογών της “στέκουν” δυο φράσεις του στην τελευταία μας συνάντηση. Η πρώτη ήταν: «εάν δεν ήμασταν κομμουνιστές στην αρχή, η ΕΠΟΝ δεν θα είχε φτιαχτεί» και η δεύτερη ήταν: «στην παρανομία δεν γίνονται λάθη». Μικρές και αυθόρμητες φράσεις με βαθύτερη και σύνθετη έννοια. Η πρώτη αφορά τη στελέχωση από κομμουνιστές της ατμομηχανής του εαμικού κινήματος. Μόνο αυτοί μπόρεσαν να μιλήσουν συγκροτημένα και μεθοδικά για έναν άλλο κόσμο, μέσα στον ορμαγδό του πολέμου και των πρώτων μηνών της Κατοχής. Μετά, στο ΕΑΜ, στον ΕΛΑΣ και στην ΕΠΟΝ εντάχθηκε μια πλειάδα ανθρώπων που διψούσαν για ένα καλύτερο αύριο απαλλαγμένο από τα βάρη και τις αδικίες του παρελθόντος. Η δεύτερη φράση αποκαλύπτει την ύπαρξη δύο διαφο-

ρετικών κόσμων. Εκείνον των κομμουνιστών και εν γένει των επαναστατών και εκείνον του λειτουργούντος συστήματος. Εκείνον της παρανομίας και εκείνον της όποιας νομιμότητας. Εάν «στην παρανομία δεν γίνονται λάθη» σημαίνει ότι οι επαναστάτες εκεί αποδίδουν καλύτερα, αφού τηρούνται με θρησκευτική ευλάβεια οι κανόνες και εφαρμόζεται απαρέγκλιτα ο σχεδιασμός της ηγεσίας, προκειμένου το παράνομο κομματικό δίκτυο να υπάρχει και να αναπτύσσεται για να συνδράμει την επανάσταση.

Όμως τελικά, και οι δύο φράσεις αποκαλύπτουν τη συγκρότηση του Κώστα Καλυβιώτη. Ξεκινά όντως τη δημόσια ζωή του ως νεολαίος της ΟΚΝΕ, η ΕΠΟΝ τον “εκτοξεύει” στο πανόραμα του κόσμου, η παρανομία στα χρόνια του Εμφυλίου πολέμου του μαθαίνει να επιζεί από το πείσμα και την προσοχή, η εξορία στον Αϊ-Στράτη⁵² του δείχνει τους περιορισμούς της κομματικής εγκαρτέρησης. Η Αθήνα του 1956 του ανοίγει δρόμους δύσκολους και άγνωστους. Χωρίς ντροπή, ψηφίδα-ψηφίδα θα χτίσει μια μικρή εμπορική κοινότητα που θα μεσουρανήσει επιχειρηματικά και που παράλληλα θα δώσει μεροκάματο σε πολλούς νέους καταδιωκόμενους κομμουνιστές.

Ακολούθησε ένα δρόμο μοναχικό που πήραν και πολλοί μακριά από επίσημες κομματικές εντάξεις, πολλοί άλλοι επονίτες: τον δρόμο της προσπάθειας και του αγώνα της επιβίωσης, με εφόδιο τη μαστοριά, που μόνο το θάρρος της αντίστασης και της πολιτικής ελπίδας μπορεί να δώσει.

Τάσος Σακελλαρόπουλος
Υπεύθυνος Ιστορικών Αρχείων
sakellarpoulos@benaki.gr

ΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Κώστας Μπαλάφας (1917-2011): Ηπειρώτης ερασιτέχνης φωτογράφος, από τις σημαντικότερες μορφές στον χώρο της ανθρωπιστικής φωτογραφίας. Διακρίθηκε τόσο για την ατμόσφαιρα και την ευαισθησία των εικόνων του, όσο και για το ήθος του που αντικατοπτρίζεται σε αυτές. Με τον Σπύρο Μελετζή και τον Τάκη Τλούπα, αποτελούν την “Αγία Τριάδα” της μεταπολεμικής ελληνικής φωτογραφίας. Για την καταγραφή του αντιστασιακού αγώνα στα βουνά της Ηπείρου, βλ. Κ. Μπαλάφας, *Φωτογραφίζοντας το Αντάρτικο στην Ήπειρο, 1941-1944* (Αθήνα 2011).

2. Όπως πολλές φορές μας είπε ο Κώστας Καλυβιώτης, το σπουδαιότερο δημιουργήμα της ζωής του είναι η οικογένειά του. Παντρεύτηκε τη Φωτεινή Βουρτσέλη, με την οποία απέκτησαν τρία παιδιά: τη Λένα, τον Στάθη και τον Θεοδωρή.

Αξίζει να σημειώσουμε ότι ο Καλυβιώτης αρνήθηκε τη χορήγηση αντιστασιακής σύνταξης.

3. Τάκης Τλούπας (1920-2003): Λαρισαίος φωτογράφος. Μετά τον πόλεμο ασχολήθηκε επαγγελματικά με τη φωτογραφία, ανοίγοντας φωτογραφείο στη Λάρισα. Παράλληλα ταξίδεψε σε όλη σχεδόν την Ελλάδα, απθανατίζοντας στιγμές της καθημερινής ζωής, ήθη, έθιμα και επαγγέλματα των ανθρώπων της υπαίθρου. Οι εικόνες του έχουν παρουσιαστεί σε ατομικές και ομαδικές εκθέσεις στην Ελλάδα και το εξωτερικό, έχουν βραβευτεί και δημοσιευθεί σε πέντε εκδόσεις. Ενδεικτικά βλ. *Η Ελλάδα του Τάκη Τλούπα* (Αθήνα 2005).

4. Η Εθνική Οργάνωση Νέων (ΕΟΝ) ιδρύθηκε από το καθεστώς του Ιωάννη Μεταξά το 1936, με σκοπό την ενίσχυση του πατριωτισμού των νέων, αλλά και τη διαμόρφωσή τους σε υποστηρικτές του καθεστώτος. Διαλύθηκε τον Απρίλιο του 1941.

5. Ο Ορειβατικός Σύνδεσμος Λάρισας ιδρύθηκε το 1932 ως τμήμα του Ελληνικού Ορειβατικού Συνδέσμου. Σήμερα εκδίδει το περιοδικό *Κίτσαβος*.

6. Χωριό του νομού Λαρίσης, χτισμένο στην είσοδο της κοιλάδας των Τεμπών.

7. Μάχη που έγινε στις 17 και 18 Απριλίου 1941 στο φαράγγι των Τεμπών, μεταξύ συμμαχικού τάγματος Νεοζηλανδών και της 6ης Γερμανικής Ορεινής Μεραρχίας. Μετά την εξότωση του νεοζηλανδικού τάγματος, τμήματα της 2ης Μεραρχίας Πάντσερ εισήλθαν στη Λάρισα στις 19 Απριλίου 1941.

8. Μήτσος Παπαρήγας (1896-1949): στέλεχος του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας και μέλος της Κεντρικής Επιτροπής (1926-1949) του ΚΚΕ, καθώς και ηγετική μορφή στον χώρο του συνδικαλισμού ως Γενικός Γραμματέας της Γενικής Συνομοσπονδίας Εργατών Ελλάδας (1946-1949).

9. Γιάννης Γουλιμάρης: στέλεχος του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας, γραμματέας της οργάνωσης Βόλου την περίοδο της Κατοχής.

10. Σπύρος Καλοδίκης: ηγετικό στέλεχος του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας στη διάρκεια της Κατοχής. Εκτελέστηκε στη Λάρισα το 1947.

11. Κώστας Ν. Γαμβέτας (1908-1944): εκλέχθηκε μέλος της Κεντρικής Επιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας το 1941 και στις αρχές του 1942 στάλθηκε ως κα-

θοδηγητής στη Λάρισα. Εκτελέστηκε από τους Γερμανούς τον Φεβρουάριο του 1944.

12. Σπύρος Μελετζής (1906-2003): από τους σπουδαιότερους φωτογράφους της γενιάς του, διετέλεσε το διάστημα 1943-44 ο επίσημος φωτογράφος του ΕΑΜ, απθανατίζοντας με τρόπο εμβληματικό τους αγωνιστές της Αντίστασης. Βλ. Σπ. Μελετζής, *Με τους αντάρτες στα βουνά* (Αθήνα 1974).

13. Στις 5 Φεβρουαρίου 1942 ιδρύθηκε στην Αθήνα, με πρωτοβουλία της ΟΚΝΕ, το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο Νέων (ΕΑΜΝ), στο οποίο συμμετείχαν εκτός από την ΟΚΝΕ, η Φιλική Εταιρεία Νέων, η Λεύτερη Νέα, η Σοσιαλιστική Επαναστατική Πρωτοπορία Ελλάδας και η Δημοκρατική Ένωση Νέων.

14. Δημήτρης Βλαντάς (1908-1985): γραμματέας της ΟΚΝΕ το διάστημα 1941-43, οπότε ενσωματώθηκε στην ΕΠΟΝ. Μέρος των αναμνήσεών του δημοσιεύθηκε στο: Δ. Βλαντάς, *Ημερολόγιο 1947-1949* (Αθήνα 2007).

15. Κυριάκος Τσακίρης (1915-1998): ζωγράφος. Καθοδηγητικό στέλεχος του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας και της ΟΚΝΕ, συμμετείχε στην ίδρυση της ΕΠΟΝ, υπογράφοντας την ιδρυτική της πράξη.

16. Συνοικία της πόλης των Ιωαννίνων, με ομώνυμο τζαμί.

17. Οικογένεια Δαγκλή: ο Σωτήρης και η Καλλιόπη Δαγκλή, μαζί με τα παιδιά τους Χρίστο (1916-1991), Φάνη (1918-2013), Γιώργο, Αφροδίτη και Άννα, συμμετείχαν ενεργά στην Εθνική Αντίσταση την περίοδο της Κατοχής.

18. Λεάνδρος Βρανούσης (1921-1993): Ηπειρώτης φιλόλογος και ιστορικός. Το 1942 εντάχθηκε στο ΕΑΜ Ιωαννίνων. Συνόδευε τον φωτογράφο Κώστα Μπαλάφα στη ζώνη επιχειρήσεων του ΕΛΑΣ και στα μετόπισθεν στην περιοχή του Ζαγορίου την περίοδο 1943-44.

19. Μαργαρίτα Μολυβάδα: στέλεχος της ΕΠΟΝ Ηπείρου την περίοδο της γερμανικής Κατοχής. Συνελήφθη, βασανίστηκε και δολοφονήθηκε από τις συμμορίες του Κώστα Βοΐδαρου στην περιοχή της Άρτας το 1944. Ο Δημήτρης Χατζής, εμπνευσμένος από τη ζωή της, έγραψε το διήγημα «Μαργαρίτα Περδικάρη» και ο Γεράσιμος Σταύρου το θεατρικό έργο *Καλννύχτα Μαργαρίτα*.

20. Εθνικοαπελευθερωτική οργάνωση της περιόδου 1941-1945, που κύριο σκοπό είχε την επισιτιστική βοήθεια και την παροχή ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης στον ελληνικό πληθυσμό.

21. Νίκος Ρίζος (1924-1999): κωμικός ηθοποιός. Καταγόταν από το χωριό Πέτα Άρτας και συμμετείχε στην Εθνική Αντίσταση στην περιοχή της Ηπείρου.

22. Γιώργος Κοτζιούλας (1909-1956): ίδρυσε το 1944 τον θεατρικό θίασο «Λαϊκή σκηνή» που περιόδευε στις ελεύθερες περιοχές της Ηπείρου.

23. «Περικλής»: Γ. Τσαούσης, γραμματέας του Κεντρικού Συμβουλίου της ΕΠΟΝ Ηπείρου.

24. Παλιά ονομασία της Αρίστης, από τα μεγαλύτερα χωριά των Ζαγοροχωρίων.

25. «Γούσιας»: Γιώργης Βοντίτσιος, μέλος του Πολιτικού Γραφείου της Κεντρικής Επιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας και Αντιστράτηγος του Γενικού Αρχηγείου του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας στα τέλη του Εμφύλιου.

26. Γρηγόρης Σούρλας: μέλος της οργάνωσης Εθνικός Αγροτικός Σύνδεσμος Αντικομμουνιστικής Δράσης (ΕΑΣΑΔ), που συστάθηκε τον Μάρτιο του 1944 από τους Γερμανούς με σκοπό την τρομοκρατία αντιστασιακών.

27. Άγγελος Διαμαντόπουλος: στέλεχος της ΕΠΟΝ. Συνελήφθη το 1948 μαζί με τους Μανώλη Γλέζο, Λεωνίδα Κύρκο κ.ά. και καταδικάστηκε σε θάνατο. Η ποινή δεν εκτελέστηκε μετά από την κατακραυγή της διεθνούς κοινής γνώμης.

28. Α. Τάσος (Αναστάσιος Αλεβίζος, 1914-1985): χαράκτης. Μέλος του Κομμουνιστικού Κόμματος από το 1930, πήρε μέρος στην Αντίσταση ως στέλεχος της ΕΠΟΝ και του ΕΑΜ.

29. Μάνος Χατζιδάκις (1925-1994): μουσικοσυνθέτης, διανοούμενος και ποιητής. Κατά την περίοδο της Κατοχής συμμετείχε ενεργά στην Εθνική Αντίσταση μέσα από τις γραμμές της ΕΠΟΝ.

30. Χρήστος (Κίτσος) Τεγόπουλος (1920-2006): εκδότης. Ενεργό μέλος της Εθνικής Αντίστασης, εξορίστηκε για χρόνια. Στη συνέχεια οργανώθηκε στην ΕΔΑ. Ίδρυσε τις εφημερίδες *Ελευθεροτυπία* και *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*. Διετέλεσε Πρόεδρος της ΕΣΗΕΑ.

31. Μονάδες Ασφαλείας Υπαίθρου (Μ.Α.Υ.): τοπικές παραστρατιωτικές οργανώσεις που συγκροτήθηκαν στην ελληνική ύπαιθρο την περίοδο του Εμφύλιου, για την απόκρουση των ανταρτών.

32. Αλέκος Παπαδάτος (1912-2000): μέλος του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας, γραμματέας της ΟΚΝΕ Αργοστολίου. Καθοδηγητής μετά την Απελευθέρωση των οργανώσεων Πρέβεζας, Κεφαλονιάς, Ιθάκης. Το διάστημα 1947-48, με εντολή του Πολιτικού Γραφείου, ανέλαβε τη μεταφορά στελεχών του Κομμουνιστικού Κόμματος στον Δημοκρατικό Στρατό.

33. Άγγελος Έβερτ (1894-1970): Διοικητής της Αστυνομίας Πόλεων κατά τη διάρκεια της Κατοχής και το διάστημα 1951-55 Αρχηγός του Σώματος.

34. Θεόδωρος Ρακιντζής (1902-1969): αξιωματικός της Αστυνομίας, Διευθυντής της Γενικής Ασφάλειας Αθηνών την περίοδο του Εμφύλιου.

35. Ιωάννης Κροντήρης: Αστυνομικός Διευθυντής και Προϊστάμενος της Υπηρεσίας Διώξεως Κομμουνισμού.

36. Στέλεχος του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας, που συνελήφθη την περίοδο του Εμφύλιου και ομολόγησε.

37. Μανώλης Γλέζος (γεν. 1922): πολιτικό στέλεχος της Αριστεράς. Τον Μάιο του 1941, μαζί με τον Απόστολο Σάντα, αφαίρεσαν τη σημαία του Γ' Ράιχ από την Ακρόπολη. Το 1948 συνελήφθη για τις πολιτικές του πεποιθήσεις και καταδικάστηκε σε θάνατο. Η ποινή δεν εκτελέστηκε μετά από την κατακραυγή της διεθνούς κοινής γνώμης. Σήμερα είναι Ευρωβουλευτής του ΣΥ.ΡΙΖ.Α.

38. Αθανάσιος Μαγγιώρος: ιδιοκτήτης καταστήματος παιχνιδιών και πατέρας της Λουκίας Μαγγιώρου, ζωγράφου και συζύγου του χαράκτη Τάσου.

39. Νίκος Τσόχας: καπνεργάτης, συνδικαλιστής του Βόλου και μέλος του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας. Στις εκλογές του 1951 εξελέγη βουλευτής της ΕΔΑ, ενώ βρισκόταν ακόμη εξόριστος στον Αϊ-Στράτη.

40. Μενέλαος Λουντέμης (1912-1977): λογοτέχνης. Κατά τη διάρκεια της Κατοχής συμμετείχε στην Εθνική Αντίσταση στο πλευρό του ΕΑΜ και διετέλεσε γραμματέας της οργάνωσης διανοούμενων. Την περίοδο του Εμφύλιου εξορίστηκε στη Μακρόνησο και τον Αϊ-Στράτη.

41. Βασίλης Μανικάκης (1907-1998): τοπικός φωτογράφος στον Άγιο Ευστράτιο, βλ. *Αν-Στράτης. Φωτογραφικά ίχνη (1940-1970)* (Μυτιλήνη 1999).

42. Στυλιανός Παττακός (γεν. 1912): αξιωματικός, από τους πρωτεργάτες του πραξικοπήματος της 21ης Απριλίου 1967.

43. Θέμος Κορνάρος (1907-1970): συγγραφέας. Κατά την περίοδο της Κατοχής ανέπτυξε αντιστασιακή δράση και συνελήφθη από τους Γερμανούς. Στη διάρκεια του Εμφύλιου εξορίστηκε στον Αϊ-Στράτη από όπου επέστρεψε το 1952.

44. Ευάγγελος Αβέρωφ-Τσοίτσας (1910-1990): πολιτικός. Διετέλεσε βουλευτής, υπουργός και αρχηγός του κόμματος της Νέας Δημοκρατίας. Υπηρέτησε στον Ελληνοϊταλικό πόλεμο και ανέπτυξε στην περίοδο της γερμανικής Κατοχής αντιστασιακή δράση στην Ελλάδα και την Ιταλία.

45. Παναγιώτης Κανελλόπουλος (1902-1986): πολιτικός και ακαδημαϊκός. Διετέλεσε Πρωθυπουργός της Ελλάδας σε δύο σύντομες θητείες (1-22/11/1945 και 3-21/4/1967). Κατά τη διάρκεια της γερμανικής Κατοχής ίδρυσε την αντιστασιακή ομάδα «Στρατιά των σκλαβωμένων νικητών». Για τη δράση του αυτή καταδικάστηκε ερήμην σε θάνατο και διέφυγε στη Μέση Ανατολή. Από την πλούσια εργογραφία του επιλέγουμε εδώ τα βιβλία: *1935-1945. Ένας απολογισμός* (Αθήνα 1945), *Ημερολόγιο 31 Μαρτίου 1942 - 4 Ιανουαρίου 1945* (Αθήνα 1977) και *Η ζωή μου (αφήγηση στη Νινέττα Κοντράρου-Ρασιά)* (Αθήνα 1985).

46. Μεταξύ των πολλών αντιστασιακών οργανώσεων νεολαίας του αστικού πολιτικού χώρου, ειδική θέση έχει η Πανελληνιος Ένωσις Αγωνιζομένων Νέων (ΠΕΑΝ). Πέρα από την εμβληματική δράση της στον τομέα των δολιοφθορών εναντίον των κατακτητών, διακρίθηκε για τον συνδυασμό του πατριωτισμού αλλά και της διεκδίκησης κοινωνικών αλλαγών στην Ελλάδα της Απελευθέρωσης. Παρά το γεγονός ότι συγκρούστηκε με τις αριστερές οργανώσεις στην Κατοχή, μέλη της πρωτοστάτησαν στη δημιουργία κίνησης για την Ενωμένη Εθνική Αντίσταση κατά τη δεκαετία του 1980.

Σχετικά με τη μελέτη του ιστορικού τοπίου των αντιστασιακών οργανώσεων νέων, βλ. Ο. Βαρόν-Βασάρ, *Η ενθλιπτική μιας γενιάς. Νέοι και νέες στην Κατοχή και στην Αντίσταση* (Αθήνα 2009).

47. Ιδρύθηκε στις 23 Φεβρουαρίου 1943. Σχετικά με τη συγκρότηση, τη δράση και τον χαρακτήρα της βλ. μεταξύ πολλών εκδόσεων: Π. Ανταίος, *Συμβολή στην ιστορία της ΕΠΟΝ* (Αθήνα 1977) 2 τόμοι. Επίσης, για τα σχετικά με την ΕΠΟΝ αρχειακά τεκμήρια που είναι διαθέσιμα για την ιστορική έρευνα βλ. Δ. Δημητρόπουλος – Ε. Ολυμπίτου, *Αρχείο*

Συμβουλίου της ΕΠΟΝ, Συλλογή Αρχείων Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας, Κατάλογοι και ευρετήρια (Αθήνα 2000).

48. Πρόκειται για την πρώτη οργάνωση νεολαίας του Κομμουνιστικού Κόμματος. Ιδρύθηκε το 1922 και αποτέλεσε κυρίως οργάνωση νεαρών στελεχών και όχι ευρεία κινηματική οργάνωση νεολαίας.

49. Στη Μακρόνησο λειτούργησε στρατόπεδο συγκέντρωσης οπλιτών και στη συνέχεια και πολιτών από το 1947 έως το 1954. Οι κρατούμενοι δεν βρίσκονταν εκεί ως υπόδικοι ή ως κατάδικοι, αλλά ως ύποπτοι λόγω των πολιτικών φρονημάτων τους. Εξασκήθηκε βία εις βάρος τους σε υπερθετικό βαθμό με στόχο την πολιτική τους «ανάληψη» και την υπογραφή «δηλώσεως μετανοίας» στην οποία αποκηρύσσονταν το ΕΑΜ και η ΕΠΟΝ. Η λειτουργία του στρατοπέδου αποτέλεσε μία από τις πλέον δραματικές και καταστροφικές πτυχές του Εμφύλιου πολέμου. Σχετικά με το στρατόπεδο της Μακρονήσου βλ. Ν. Μάργαρης, *Η ιστορία της Μακρονήσου* (Αθήνα 1967) 2 τόμοι.

50. Ο τρόμος και οι διώξεις που υπέστη η εαμική Αριστερά κατά τη διάρκεια του Εμφύλιου πολέμου αλλά και στα χρόνια που ακολούθησαν (εξορίες, φυλακίσεις, εκτελέσεις

θανατικών ποινών) οδήγησαν μεγάλο αριθμό ανθρώπων να διατηρήσουν απόσταση από την πολιτική ζωή του τόπου μας. Στη θέση τους αυτή ρόλο έπαιξε και η στάση της κομματικής ηγεσίας της Αριστεράς και κυρίως ο Εμφύλιος πόλεμος. Ωστόσο, παρά την αποστασιοποίησή τους από την κομματική Αριστερά παρέμειναν πιστοί σε μια «πολιτισμική» Αριστερά. Δηλαδή πιστοί σε αξίες και ελπίδες που είχαν βιώσει κατά τη συμμετοχή τους στην Αντίσταση και ιδιαίτερα στην ΕΠΟΝ.

51. Ενδεικτικά βλ. Μ. Καρρά, *Επονίτισσα στους δρόμους και στις γειτονιές της Αθήνας* (Αθήνα 1982)· Φ. Μανωλίδου-Βέττα, *Θα σε λέμε Ισμήνη, Οι αναμνήσεις είναι μεγαλύτερες απ' την ζωή* (Αθήνα 1997)· Τ. Μπενάς, *Της Κατοχής, Μνήμες μικρές σαν χρέος* (Αθήνα 1990)· Π. Στεφάνου, *Δύο τετράδια – Δύο τετραετίες* (Αθήνα 1998²).

52. Στο νησί λειτούργησε «Στρατόπεδο Πειθαρχημένης Διαβίωσης Εκτοπισμένων» από το 1947 έως το 1964, όταν έκλεισε επί κυβερνήσεως της Ενώσεως Κέντρου. Στο στρατόπεδο αυτό κατέληγαν όσοι κομμουνιστές δεν είχαν υπογράψει «δήλωση μετανοίας» και αποκλήρυξης των πολιτικών φρονημάτων τους.

TASOS SAKELLAROPOULOS – GEORGIA IMSIRIDOU

Kostas Kalyviotis: “I was Andreas in EPON”

This text represents a synopsis of a series of interviews given to the authors by Kostas Kalyviotis during the period 2011-2014 about the part he played in the United Panhellenic Youth Organization (EPON).

There are two aspects informing this historic testimony: the historical evidence given by “Andreas” in relation to the creation, the significance and the spread of EPON throughout Greece and to what we know of Kostas Kalyviotis, a familiar figure on the Athenian scene for his trend-setting chain of shops selling sewing materials, first set up in 1956.

Kostas Kalyviotis was born in the village of Sykourio in the prefecture of Larissa, Thessaly, in 1921; his parents worked in the tobacco industry. He had a difficult childhood, being obliged to leave school abruptly and become the family breadwinner.

When war broke out he was in Larissa, and already active in the Federation of Communist Youth of Greece (OKNE). Under orders from this organization he worked with the resistance movement first in Volos and later all over Thessaly, while in his capacity as Organizing Secre-

tary of EPON he was based in Yannena from where he coordinated their activities in Epirus. After the Liberation he returned to Thessaly, where he was arrested in Karditsa and then transferred to the transit prison in Piraeus. He escaped from there and, using the illegal network, was sent to Halkida to organize the escape of Communist Party cadres from Athens into the mountains.

In 1948 he returned to Athens, where he was arrested once again. He was tortured and sentenced to three years in prison for producing a fake ID (because he had no identity papers). He served his sentence in the Averoff Prison and was released in the summer of 1951. A few months later he was picked up again as a suspect in the Beloyianni affair and exiled to Ai Stratis.

He was released from exile in September 1956 and after working for a while in various jobs he got involved in supplying sewing materials. That was how he came to open his first shop and conquer the world of haute couture; within about ten years he had twenty-two shops throughout Greece and an office in Paris.

